

HOE DONKER MAG HET ZIJN?

HET BURGERPANEL VAN DE GEMEENTE RENKUM
ZOEKT 10 LEDEN DIE OP DEZE VRAAG
HUN **LICHT** LATEN SCHIJNEN.

MEER WETEN?
www.renkum.nl/burgerpanel

**Advies burgerpanel gemeente Renkum,
14 december 2009**

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Vraagstelling en aanpak	2
2.1	Vraagstelling	2
2.2	Aanpak	3
3	Conclusies en advies	4
	Bijlage 1 Procesbeschrijving	9
	Bijlage 2 Resultaten gesprekken	11
	Bijlage 3 Analyse van de enquête	13
	Bijlage 4 De enquête	25
	Bijlage 5 Verslagen van start-en rondetafelbijeenkomst(en)	30
	Bijlage 6 Aangeschreven belangenorganisaties	44

1 Inleiding

Hoe donker mag het zijn? Dat was de vraag waarmee burgers in het voorjaar van 2009 werden opgeroepen om mee te denken over de verlichting in delen van de gemeente Renkum. De gemeente wil met energiezuinige oplossingen bijdragen aan meer nachtelijke duisternis rondom de Veluwe. Daarbij heeft zij ervoor gekozen om een burgerpanel samen te stellen. De leden van het burgerpanel is gevraagd om in gesprek te gaan met de burgers van de gemeente Renkum en op basis van de uitkomsten een advies te geven met het antwoord op de vraag 'Hoe donker mag het zijn?'.

Voor u ligt het advies van dit burgerpanel. Een advies, waarbij wensen en ideeën van de bewoners van de gemeente centraal staan. Het is het resultaat van een traject, waarbij het burgerpanel eerst zelf is geïnformeerd over mogelijkheden van verlichting en diverse andere aspecten. Informatie, die vervolgens is gebruikt voor open gesprekken met aan- en omwonenden en voor een internet enquête. De uitkomsten hiervan vormen de basis van dit advies.

Het traject is georganiseerd door de gemeente en begeleid door een extern bureau. Zowel voor hen, als voor de leden van het burgerpanel was het traject een nieuwe ervaring. In de startfase heeft het panel als kader gesteld dat:

- De opvatting van de burgers leidend is in het advies, niet de opvatting van de leden van het panel;
- De vier gebieden in de gemeente de focus vormen van het traject;
- Waar conclusies een bredere strekking hebben, dit in het advies zal worden weergegeven en;
- De focus ligt op richtinggevende uitspraken en overwegingen, niet op de uitvoerbaarheid (zoals financiële randvoorwaarden, landelijke regelgeving en technische toepasbaarheid).

Wij kijken terug op een boeiend half jaar, waarin we kritisch zijn gaan kijken naar het licht en donker in onze gemeente. Boeiend door de kennismaking en discussie met collega bewoners en gebruikers van de openbare ruimte. Het resulterende advies overhandigen wij aan de gemeente in de persoon van Wethouder D. van Uiter. Het is nu aan de gemeente om, in aansluiting op de opvattingen van de bewoners van de gemeente, de openbare ruimte veilig en duurzaam in te richten. Het panel is samengesteld uit vrijwilligers van elk der 5 kernen van de gemeente Renkum, de leeftijdsopbouw is divers. De leden van het panel zijn:

Riemke Bitter, Anne-Marie Bruggert, Coen van Dijk, Connie Dorrestijn, Pleun Driessen, Ger Janssen, Henk van Randwijk en Anoeska Scherrenberg¹.

---

¹ De leden Thea Bergwerff en Frits Diepenveen hebben hun deelname om persoonlijke redenen voortijdig gestaakt.

2 Vraagstelling en aanpak

2.1 Vraagstelling

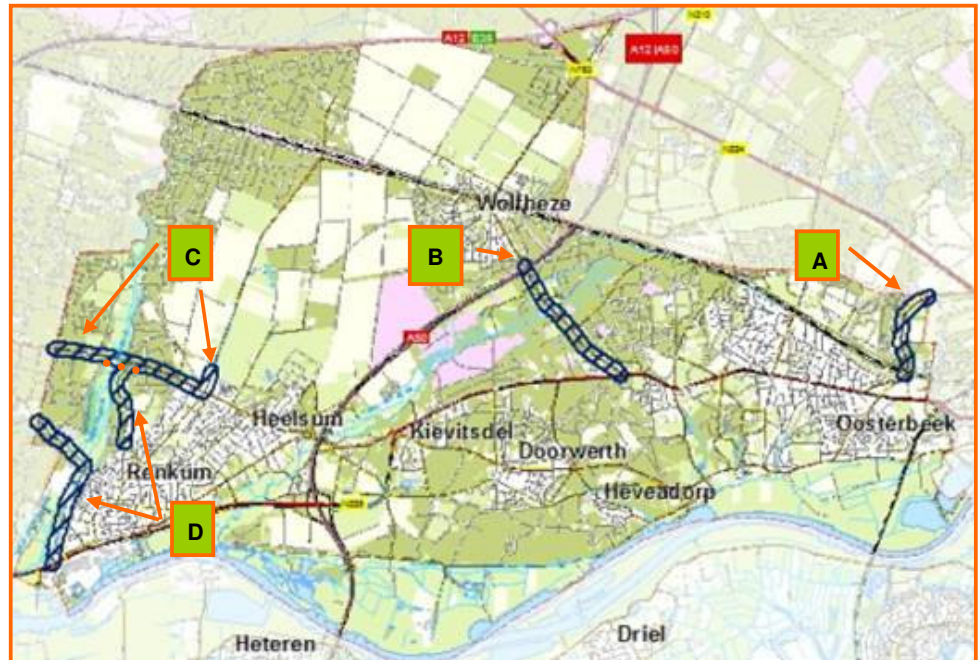
Inhoudelijk vertrekpunt voor het traject was de volgende vraag van de gemeente:
'Hoe donker mag het zijn?'

Daarbij zijn onder meer de aspecten verkeersveiligheid, sociale veiligheid en duurzaamheid meegewogen bij de beantwoording.

De vraag is gericht op een aantal gebieden in de gemeente, waar de openbare verlichting toe is aan vervanging. Dit zijn:

- A. de Schelmseweg buiten de bebouwde kom van Oosterbeek
- B. de Wolfhezerweg tussen de Utrechtseweg en de dorpskern van Wolfheze
- C. de Bennekomseweg en de Telefoonweg in Renkum
- D. de Hartenseweg, de Beukenlaan, Onder de Bomen en de Nieuwe Keijenbergseweg in Renkum

Op de afbeelding hieronder worden deze gebieden weergegeven.

De straten in de kern Renkum zijn door het panel in twee gebieden gesplitst, omdat het verkeerstechnische karakter van deze gebieden verschillend is. Immers, de Bennekomseweg is een drukke doorgaande weg, waar de Telefoonweg door het open karakter van de omgeving en de rotonde nauw mee is verbonden. De overige wegen zijn minder druk en nauwer verbonden aan het Beekdal.

2.2 Aanpak

Bij de start heeft het burgerpanel geconcludeerd dat een transparant proces van belang is voor het succes van de burgerparticipatie. De burgers van de gemeente zijn langs verschillende wegen geïnformeerd en uitgenodigd om hun inbreng te leveren voor het traject. In de huis-aan-huisbladen zijn de openbare bijeenkomsten aangekondigd. Na de openbare startbijeenkomst heeft het panel een nieuwsbrief uitgebracht, met daarin informatie over de aanpak, over de mogelijke effecten van verlichting op de aspecten verkeersveiligheid, sociale veiligheid en duurzaamheid en over de ervaringen elders in Nederland. De gemeente heeft het traject ondersteund met een website (www.renkum.nl/burgerpanel). Ook was het mogelijk om via de mail contact te zoeken met het panel.

Aan het eind van de eerste fase, die bestond uit een openbare startbijeenkomst met belangstellenden uit de gemeente en drie informatieve bijeenkomsten over veiligheid, technische ontwikkelingen en burgerparticipatie, heeft het burgerpanel besloten tot de volgende aanpak:

- De meningen en opvattingen van bewoners van Renkum worden op verschillende manieren gepeild, namelijk door;
  - o Twee openbare ronde tafel bijeenkomsten in Renkum en Wolfheze, waaraan voorafgaand publiciteit wordt gegeven via internet, via de huis aan huisbladen, een brief aan aanwonenden en een brief aan belangenorganisaties.
  - o Een internet enquête, waaraan publiciteit wordt gegeven op de openbare bijeenkomsten, via de huis-aan-huisbladen en via de website van de gemeente.
  - o Mensen de gelegenheid te geven om via e-mail of een gesprek met leden van het panel input te geven voor het traject.
- De opvattingen van zowel aanwonenden als omwonenden en gebruikers van de wegen zijn relevant;
- De peiling vindt plaats via een aantal invalshoeken. Deze invalshoeken zijn:
  - o Verkeersveiligheid voor langzaam verkeer (voetgangers, fietsers)
  - o Verkeersveiligheid voor gemotoriseerd verkeer (auto's, brommers, motoren)
  - o Sociale veiligheid
  - o Waarde van licht
  - o Waarde van donker
  - o Energiebesparing

Voor een meer uitgebreide toelichting op de aanpak en de resultaten van de gesprekken en enquête verwijzen wij u naar de bijlagen bij dit advies.

3 Conclusies en advies

De uitkomsten van de gesprekken, e-mails en enquêtes zijn in een overzicht per gebied weergegeven. Daaruit zijn de onderstaande algemene conclusies en aanbevelingen af te leiden. Wij adviseren deze op te volgen bij het vernieuwen of aanpassen van de openbare verlichting. Daarbij is het onze indruk dat de onderstaande conclusies en aanbevelingen over het algemeen ook toegepast kunnen worden bij het vervangen van de openbare verlichting buiten de onderscheiden deelgebieden. Echter: maatwerk blijft het uitgangspunt.

De conclusies zijn:

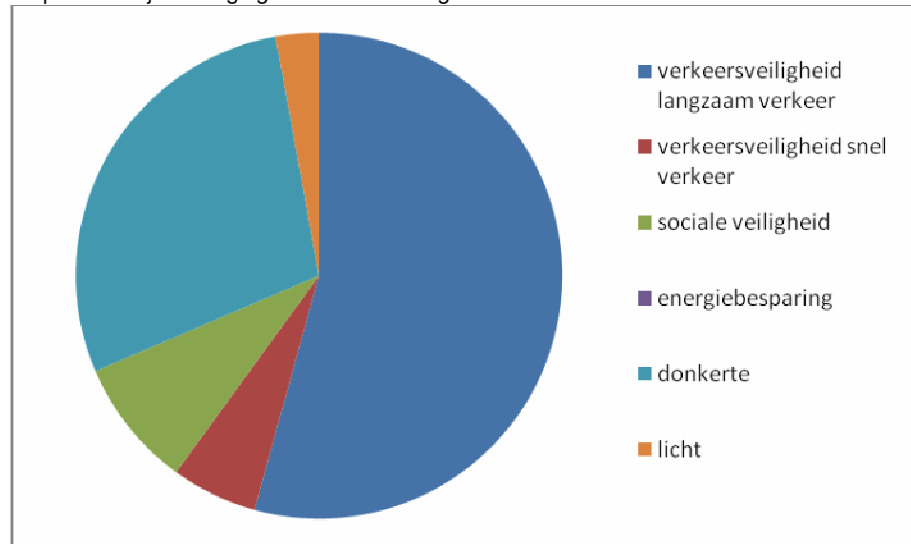
- 1. Het mag donkerder zijn in de gebieden, maar de verkeersveiligheid van met name langzaam verkeer mag daardoor niet verminderen.**

Over het algemeen is men tevreden over de mate van openbare verlichting, bekeken vanuit verkeersveiligheid. Een deel van de inwoners geeft daarbij aan voorstander te zijn van vermindering van de openbare verlichting. Een ander deel vindt dat de mate van verlichting afhankelijk moet zijn van de optimale verkeersveiligheid en geeft aan dat dit kan betekenen dat de verlichting minder kan worden.

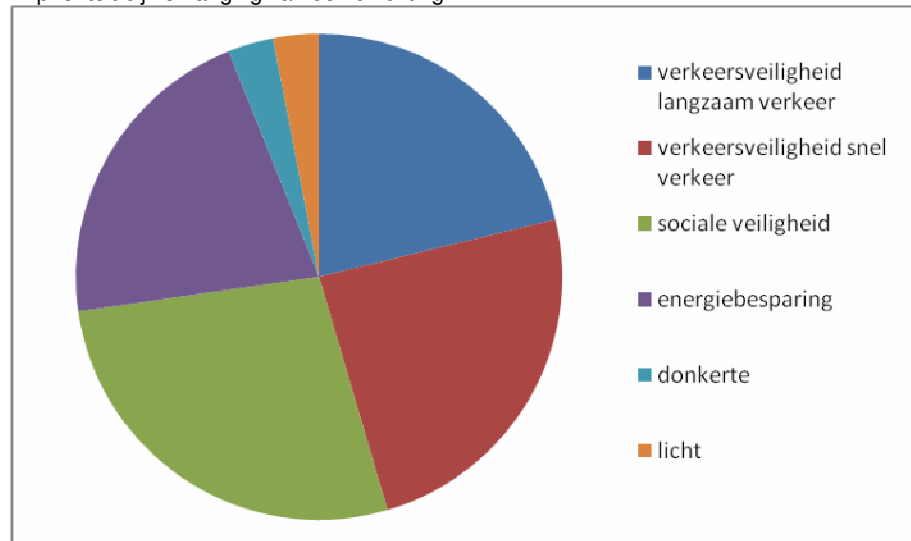
De inwoners van de gemeente Renkum willen de verkeersveiligheid handhaven en - waar mogelijk - verbeteren. Vooral de verkeersveiligheid voor fietsers en voetgangers moet een belangrijk uitgangspunt zijn voor het gemeentelijk handelen. Daarbij geven de inwoners aan dat verkeersveiligheid niet alleen afhankelijk is van verlichting, maar samenhangt met de inrichting en het onderhoud van de weg. Hierbij is een aantal voorbeelden gegeven: verbetering van de oriëntatiemogelijkheden voor fietsers door gebruik te maken van reflectie, het richten van de verlichting op de wegdelen voor langzaam verkeer in plaats van op gemotoriseerd verkeer, onderhoud reflectorpaaltjes, schoonhouden weg en aanpassing weginrichting. Ook werd als voorbeeld genoemd het gebruik maken van (toekomstige) technieken, die het mogelijk maken verlichting gedurende de nacht aan te passen aan de verkeersdrukke of te laten reageren op sensoren.

De uitkomsten van de enquêtes illustreren dit door de eerste en tweede prioriteit die men aangeeft bij het denken over verlichting. In onderstaande figuren wordt dit weergegeven.

1^e prioriteit bij vervanging van de verlichting

2^e prioriteit bij vervanging van de verlichting

2. Sociale veiligheid is afhankelijk van de nabijheid van hulp, niet van openbare verlichting

Ook sociale veiligheid vindt men een belangrijk onderwerp bij het aanpassen van de openbare verlichting. Er wordt genuanceerd gedacht over de invloed van verlichting op sociale veiligheid. Verlichting geeft misschien een veilig gevoel als fietser of wandelaar, maar maakt ook dat je van verre goed zichtbaar bent, en dus kwetsbaar. Nabijheid van hulp is daarmee voor veiligheid veel belangrijker dan verlichting. Voor de momenten waarop wordt verlicht betekent dit dat het van belang is te variëren naar gelang de drukte op het wegdeel. Hoe drukker het is, hoe groter de mogelijke meerwaarde van verlichting voor sociale veiligheid. Over het algemeen voelt men zich nu overigens veilig op straat.

3. Lichtsterkte mag afnemen, vooral in de uren dat weinig gebruik wordt gemaakt van de openbare ruimte

In het algemeen is men tevreden over de openbare verlichting. Tegelijk geven veel mensen aan dat de verlichting minder mag, met name in de nacht (tussen 23.00 en 06.00 uur).

4. Voorkom abrupte overgangen in de mate van verlichting

Veel mensen geven aan dat een snelle overgang in de mate van openbare verlichting tussen bijvoorbeeld het buitengebied en de bebouwde kom of tussen een kruispunt en doorgaande weg als hinderlijk wordt ervaren.

5. De gemeente kan het niet alleen, samenwerking met omliggende gemeenten en de provincie is een voorwaarde voor succes.

Voor vrijwel iedere straat uit het projectgebied geldt dat deze doorloopt in een andere gemeente. Een deel van de wegen kruist een provinciale weg. Dit betekent dat bij het aanpassen van de verlichting, samenwerking met omliggende gemeenten en de provincie een voorwaarde voor succes is. Ook wordt gepleit voor een integrale aanpak met andere 'problemen', zoals hangjongeren.

6. Doelgroepenbeleid

In het projectgebied bevindt zich een aantal specifieke groepen bewoners, zoals de slechtziende bewoners van Het Schild (Wolfheze). Zij hebben specifieke wensen geuit over het aanpassen van de openbare verlichting. Wij adviseren u bij het aanpassen van de verlichting de wensen van deze groep bewoners apart te bezien en te bekijken of en op welke wijze hieraan kan worden voldaan.

De belangrijkste conclusies en adviezen per deelgebied zijn hieronder in tabelvorm weergegeven.

Gebied A: de Schelmseweg buiten de bebouwde kom van Oosterbeek

Licht – Donker	De hoeveelheid licht valt hier in het niet bij de hoeveelheid licht die vanuit de dorpskern Oosterbeek komt. De huidige openbare verlichting wordt dan ook niet als storend ervaren. Wel is sprake van beperkte overlast van strooilicht .
Verkeersveiligheid	Het fietspad moet goed worden verlicht. Er wordt op deze weg hard gereden, voornamelijk in de bochten leidt dit tot problemen. Aanbevolen wordt hier rekening mee te houden bij het aanpassen van de verlichting: het wegverloop moet zichtbaar blijven.
Sociale veiligheid	Sociale veiligheid is bij deze straat met name van belang voor de fietsers op het fietspad. Hier kan flexibele verlichting (alleen op bepaalde tijdstippen verlichten) een oplossing zijn.
Totaalconclusie voor gebied	Speciaal aandachtspunt is de aansluiting met de gemeente Arnhem. Dit mag niet leiden tot plotselinge verandering in licht en lichtsterkte. Algemene conclusie is dat hier niet per se meer licht hoeft te komen. Het gaat vooral om effectiever verlichten: Gerichter, in tijd gestuurd, minder strooilicht. Vooral fietspad en bochten in weg zijn daarbij belangrijk.

Gebied B: de Wolfhezerweg tussen de Utrechtseweg en de dorpskern van Wolfheze

Licht - Donker	Er is geen behoefte aan meer licht dan nu. Op de kruisingen is nu teveel licht. Over het algemeen wil men geen aanpassingen aan de verlichting.
Verkeersveiligheid	De inrichting van deze weg wordt nu als onveilig ervaren, met name voor de fietsers op de delen waar er geen van de hoofdweg gescheiden fietspaden zijn aangelegd. Dat gevoel van onveiligheid heeft geen direct verband met de (mate van) verlichting. Voordat er ingrepen in weg/verlichting worden gedaan, wordt voorgesteld eerst een complete analyse van het wegbeeld over de gehele Wolfhezerweg te maken en vervolgens voorstellen voor verbetering te doen. Er moet daarbij prioriteit worden gegeven aan de fietsers. Een goede maatregel zou het markeren van de fietsstroken en –paden door middel van strepen zijn.
Sociale veiligheid	Men is van mening dat de hoeveelheid licht geen invloed heeft op de sociale veiligheid.
Totaal conclusie voor gebied	Speciale aandacht voor verkeersveiligheid op deze weg, met name voor de fietsers. Dat kan beter dan dat het nu is. Dit heeft met name met de weginrichting te maken. Periodiek mag het best donkerder. Bewoners van het Schild vragen om zoveel mogelijk aansluitende lichtbundels en in een signaal kleur die het contrast versterkt.

Gebied C: Bennekomseweg en de Telefoonweg in Renkum

Licht - Donker	De huidige verlichting is verblindend. Er moet betere verlichting komen, lagere armaturen die dichter op de weg schijnen. De Bennekomseweg kan minder worden verlicht. De fietspaden moeten gerichter worden verlicht.
Verkeersveiligheid	Geef prioriteit aan de fietsers en het overige langzaam verkeer.
Sociale veiligheid	Wordt niet als een probleem ervaren.
Totaal conclusie voor gebied	De provincie gaat de weg opknappen op korte termijn. Neem dan ook de aanpassingen in de verlichting direct mee. Is goedkoper en effectief. Speciale aandacht voor het langzaam verkeer. Zorg voor effectieve verlichting en geleidelijke overgang licht/donker.

Gebied D: de Hartenseweg, de Beukenlaan, Onder de Bomen en de Nieuwe Keijenbergseweg in Renkum

Licht – Donker	Veel lantaarns staan tot in de bomen. De bomen zorgen er voor dat het donker is op de weg. Het stuk van de weg in/langs het natuurgebied moet spaarzaam worden verlicht. De kruising Bennekomseweg/Keijenbergseweg moet beter worden verlicht. De Bennekomseweg zelf kan minder worden verlicht.
Verkeersveiligheid	Inrichting moet passend zijn bij dit gebied (natuur). Geef prioriteit aan de fietsers. De fietspaden of delen waar fietsers fietsen moeten beter worden verlicht.
Sociale veiligheid	Graag aandacht voor de hangjongeren-problematiek. Aanpassing van verlichting moet dit probleem zeker niet vergroten. Cliënten van zorginstellingen en oudere mensen vinden het nu te donker.
Totaal conclusie voor gebied	Speciale aandacht voor de verkeersveiligheid van de fietsers. Cliënten uit de zorginstellingen vragen om de lichtpunten zo dicht mogelijk bij elkaar te plaatsen .

Bijlage 1 Procesbeschrijving

Het burgerpanel 'Hoe donker mag het zijn?' is ingesteld op initiatief van de wethouder D. van Uiter. Aanleiding hiervoor is de noodzakelijke vervanging van de openbare verlichting langs de Wolfhezerweg, de Schelmseweg en een aantal straten in het Renkums Beekdal. Het traject maakt onderdeel uit van het project 'Veluwe donker en stil', waarin de Veluwe gemeenten samenwerken om de nachtelijke duisternis op en rondom de Veluwe te bewaken. Dit is nieuw beleid, waarmee landelijk nog weinig ervaring is opgedaan. Om dit beleid in onze gemeente te kunnen ontwikkelen en uitvoeren is draagvlak onder de inwoners van Renkum nodig. Niet iedereen wil het namelijk (te) donker hebben in zijn of haar woonomgeving. Aan de andere kant kun je jezelf afvragen of verlichting (altijd) nodig is.

Om een goed antwoord op de vraag 'Hoe donker mag het zijn?' te krijgen, heeft de gemeente Renkum het burgerpanel gevraagd mee te denken over aspecten als verkeersveiligheid, sociale veiligheid en duurzaamheid. Voor het gemeentelijke bestuur zijn de wensen en ideeën van inwoners een basis voor toekomstige beleid. Het burgerpanel gaat aan de slag om tot een objectief advies te komen dat het gemeentebestuur kan meenemen in het beleid. Voor de werkwijze met een burgerpanel heeft de Provincie Gelderland subsidie ter beschikking gesteld.

Burgers uit de gemeente konden zich vrijwillig aanmelden om mee te denken over de vraag hoe donker het mag zijn. In totaal hebben zich 37 mensen aangemeld. Door de gemeente is daaruit een selectie gemaakt van 10 personen. Daarbij is een evenwichtige verdeling in leeftijd en woonplaats aangehouden.

Vertegenwoordiging per dorpskern	
Oosterbeek	3
Renkum	2
Doorwerth	2
Wolfheze	1
Heelsum	1
Heveadorp	1

Leeftijden	
20 – 30	1
30 – 40	2
40 – 50	2
50 – 60	1
60 – 70	2
70 – 80	2

De uitvoering van het burgerpanel is verzorgd door een projectteam van de gemeente die bestaat uit Raymond Leyte, Pauline Tirion en Saskia Houweling. Medewerkers van de afdeling communicatie hebben de activiteiten van het burgerpanel onder de aandacht van het publiek gebracht via nieuwsbrieven, persberichten, de gemeentelijke website en de gemeentepagina in de lokale krant de Veluwest. Het proces is begeleid door een extern bureau, de Kok & Partners in de persoon van Michaël Huiskamp en Herman Burman.

Het burgerpanel is voor de eerste keer bijeengekomen op 13 mei 2009. Tijdens de startbijeenkomst is uitgelegd wat de opdracht voor het burgerpanel is en maakten de leden van het burgerpanel kennis met elkaar. De opdracht luidde om een advies te schrijven voor de wethouder over hoe donker het mag zijn, waarin de visie van zoveel mogelijk omwonenden en belanghebbenden verwerkt is.

Op 20 mei 2009 volgde een bijeenkomst voor bewoners van de straten waar de verlichting wordt vervangen in de komende periode en betrokken partijen. Het burgerpanel is daar voorgesteld en er is kort uitgelegd wat de opdracht van het burgerpanel is. Op deze bijeenkomst is ook inhoudelijk informatie uitgewisseld.

Door Marc Jense van gemeente Heerenveen is uitgelegd wat de ervaringen zijn van een verlichtingsproef (omgeving Katlijk). Daar is daadwerkelijk de openbare licht uitgedaan een deel van het jaar in het buitengebied uitgedaan en is onderzocht wat de burgers daarvan vonden. Een verslag van deze bijeenkomst is opgenomen in bijlage 5.

Daarna is het burgerpanel nog drie keer bij elkaar geweest. Het panel heeft kennis vergaard op het gebied van:

- wetten, regels en beleid en besluitvorming binnen een gemeente;
- Verkeersveiligheid en sociale veiligheid;
- Energiebesparing, donkerte en natuur (Gelders landschap);
- Soorten licht en stand van de techniek.

Daarbij heeft het panel zich ook verder verdiept in de vraag die aan haar is gesteld. Hoe moet het advies er uit zien en wat voor informatie heeft ze daar voor nodig. Het panel heeft gekozen voor ronde tafel gesprekken met omwonenden en betrokkenen en een enquête om de visie van direct aanwonenden langs de betreffende straten te krijgen.

De rondetafelgesprekken vonden plaats in de avond en werden ingeleid door twee leden van het panel met een informatief deel. De eerste avond was op 9 september 2009 voor de straten Schelmseweg en Wolfhezerweg en is door acht personen bezocht. De tweede avond was op 23 september voor de straten in het Renkums Beekdal en is door 16 personen bezocht. Met direct aan- en omwonenden gepraat over 'Hoe donker het mag zijn'. In groepen begeleid door leden van het burgerpanel is gediscussieerd en zijn ervaringen uitgewisseld. Daarbij ging het om vragen als: waarom wilt u het licht of donker in uw straat, wat zou u wel willen verlichten en wat niet en wanneer zou u willen verlichten. Er is nadrukkelijk en bewust niet ingegaan op kostenaspecten of concrete keuze voor merk of model verlichting. Van de bijeenkomsten zijn verslagen gemaakt (zie bijlage 5). De gegevens van deze bijeenkomsten heeft het burgerpanel gebruikt om haar advies op te stellen.

Er is ook een groot aantal belangenorganisaties benaderd om mee te denken en hun standpunt mee te geven aan het burgerpanel. De respons van deze organisaties was beperkt. Een overzicht van alle benaderde organisaties treft u aan in bijlage 6.

De enquête is gemaakt door leden van het burgerpanel en uitgedeeld aan de bezoekers van de avonden. Diverse aanwezigen hebben enquêtes meegenomen om onder hun burens te verspreiden. De enquête kon ook via de website van de gemeente digitaal ingevuld worden. In totaal zijn er 35 enquêtes binnengekomen.

Gedurende het hele traject zijn mensen ook uitgenodigd, indien ze ergens niet bij aanwezig konden zijn, hun mening op andere wijze (telefonisch of per e-mail) te geven. In totaal hebben we zo nog van elf personen een bericht gehad. Ook deze bijdragen zijn in de analyse verwerkt.

Na het verzamelen van al deze gegevens heeft het burgerpanel op basis van de resultaten uit de enquête en informatieavonden conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan. Dit concept advies is op de website van de gemeente geplaatst van 3 tot en met 9 december 2009. Degenen die eerder op voorlichtingsbijeenkomsten zijn geweest of een enquête hebben ingevuld zijn benaderd om te reageren op het concept advies. Op basis daarvan heeft het burgerpanel het advies afgerond en unaniem goedgekeurd. Dit definitieve advies wordt aangeboden aan dhr. D. van Uiterd op 14 december 2009.

Bijlage 2

Resultaten gesprekken

In deze bijlage wordt ingegaan op de reacties van de bewoners van het projectgebied die hebben deelgenomen aan één van de rondetafelgesprekken tijdens de informatiebijeenkomst op 9 en 23 september 2009. Hierbij zijn ook de reacties betrokken die wij van bewoners en belanghebbende partijen binnen het projectgebied hebben ontvangen die niet aanwezig hebben kunnen zijn tijdens één van de informatiebijeenkomsten. Tot slot wordt ingegaan op het resultaat van het gesprek met enkele bewoners van het Schild in Wolfheze.

1.1 Resultaten rondetafelgesprekken en binnengekomen e-mails

Hieronder wordt ingegaan op de opmerkingen die van toepassing zijn op de gehele gemeente Renkum. Vervolgens worden de opmerkingen toegespitst op de locaties binnen het projectgebied.

Algemeen

Op de centrale vraag 'Hoe donker mag het zijn?' wordt door het merendeel geantwoord met 'minder licht dan nu' en door enkele met 'ander licht'. De mate van verlichting kan worden beschouwd naar tijd (wanneer?) en naar plaats (waar?). De volgende opmerkingen zijn hierbij van belang:

- Tussen 23.00 uur en 06.00 uur mag het maximaal duister zijn.
- Vaak zijn de lantaarnpalen te lang, de lampen hangen daardoor te hoog (soms tussen het gebladerte) waardoor licht valt op plaatsen waarvoor dit niet bedoeld - of zelfs ongewenst is.
- Sommige bewoners ervaren het heldere licht dat op de huizen valt als storend, terwijl anderen dat juist prettig vinden.
- Er wordt veel waarde toegekend aan reflecterende lijnen ter afbakening van het rijwielpad, zodat langzaam verkeer dat verblind wordt door de tegemoet komende motorvoertuigen zo spoedig mogelijk het pad weer kan herkennen.

Verder kwam naar voren dat het snelverkeer weinig behoefte heeft aan ruim verlichte wegen, omdat de voertuigen immers zelf voldoende verlichting voeren. De wens is uitgesproken dat de rijweg dan wel goed afgebakend is, door bijvoorbeeld reflecterende maatregelen toe te passen. Vooral in bochten en bij kruisingen is voldoende verlichting gewenst.

Langzaam verkeer heeft belang bij goed verlichte paden. Er ontstaan gevaarlijke situaties op die plaatsen waar het snelverkeer en het langzame verkeer niet goed gescheiden zijn en waar deze elkaar kruisen. Deze locaties dienen uit veiligheidsoverwegingen voldoende verlicht te zijn.

In hoeverre verlichting bijdraagt aan sociale veiligheid blijft een open vraag. Dit gevoel voor (on)veiligheid betreft voornamelijk vrouwelijke fietsers en ouderen; de een voelt zich veilig bij weinig licht de ander bij veel licht. Opgemerkt werd dat sociale veiligheid niet alleen afhankelijk is van verlichting, maar ook van de aanwezigheid van andere mensen.

Locaties binnen het projectgebied

- *Schelmseweg*

Men is redelijk tevreden met de huidige verlichting. Speciale aandacht wordt gevraagd voor de bochten in de rijweg en het voorzien van fietspaden van reflectoren.

- *Wolfhezerweg*

De auto's rijden te hard. Voor de aansluiting met de Utrechtseweg wordt om doorlopende verlichting gevraagd. De verlichting is adequaat met dien verstande dat:

- Het voor fietsers gevaarlijk is op de suggestiestroken. Gevraagd wordt om reflectielijnen aan weerszijde van de strook.
- Wolfhezerweg, Het deel dat ligt tussen de aansluiting met de Utrechtseweg en de bebouwde kom. De auto's rijden te hard. Voor de aansluiting met de Utrechtseweg wordt om doorlopende verlichting gevraagd
- De verlichting is adequaat met dien verstande dat: het voor fietsers gevaarlijk is op de fietssuggestiestroken, gevraagd wordt om reflectielijnen en het vrij liggende fietspad beter verlicht kan worden

- *Telefoonweg*

De huidige verlichting is wel erg overdadig. Fietsers vinden de verlichting op de fietspaden onvoldoende, ze vragen om lagere verlichting.

- *Onder de Bomen, Beukenlaan en Hartenseweg*

Verzocht is rekening te houden met de natuur ontwikkelingen in het Renkumse Beekdal. De rijbaan mag minder verlicht worden terwijl juist voor de rijwielpaden voor betere – en lagere verlichting gevraagd wordt.

- *Bennekomseweg*

Over deze weg geldt in brede zin een uitgesproken mening en wel dat de rijweg veel te intens verlicht is. Deze verlichting kan drastisch verminderd worden onder voorwaarde dat juist de rijwielpaden wel goed verlicht worden (meer en lagere verlichting). Er is geconcludeerd dat het rijwielpad en de toegangsweg naar het Everwijnsgoed veel te donker is. Een bijzonder punt van aandacht wordt gevormd door de aansluiting met de Nieuwe Keijenbergseweg waar heldere verlichting gewenst is

- *Nieuwe Keijenbergseweg*

Deze weg wordt door de cliënten van de zorginstelling als te donker ervaren. Van belang is een goede verlichting op de kruising met het rijwielpad en de Bennekomseweg

- *Slechtzienden*

Speciale aandacht wordt gevraagd voor onder ander de bewoners van 'Het Schild' te Wolfheze. De Wolfhezerweg ervaart men als te donker. Veel verkeer werkt verblindend voor hen - zeker als dit groot licht voert. De ruimtes tussen de lichtmasten mag niet te groot worden gemaakt, omdat het contrast licht-donker-licht daar door nog meer versterkt wordt. Aansluitend licht met meer punten dicht bij elkaar wordt aangeraden.

Verder wordt sterk geadviseerd de lichtbundels lager af te stellen. Dat wil zeggen lagere armaturen met als voordeel hoe lager hoe intensiever het wegdek en het voetpad wordt verlicht. Felle straatverlichting wordt vaak als hinderlijk ervaren door lichtschuwe mensen. Wit licht haalt kleur weg. Geel licht is zachter en wordt gezien als een signaalkleur, geeft omgeving meer nuance en is plezierig voor veel slechtzienden.

Bijlage 3

Analyse van de enquête

In deze bijlage geven wij de totaalanalyse van de enquêtes weer. Bij deze analyse wordt een onderscheid gemaakt tussen de respondenten die woonachtig zijn binnen en buiten het projectgebied. De enquêtes (zes stuks) die zijn ingevuld door de bewoners van het Schild in Wolfheze zijn op onderdelen in de analyse verwerkt. Hiervoor is gekozen omdat het om een specifieke doelgroep gaat die bovendien buiten het projectgebied woonachtig is.

1.1 Algemene gegevens

Hieronder volgt een overzicht van de algemene resultaten.

Respons

In het totaal zijn er exclusief de zes enquêtes van de bewoners van het Schild vijfendertig enquêtes binnengekomen. Hiervan hebben wij er achttien schriftelijk en zeventien digitaal ontvangen.

Geslacht

Van de respondenten is 65% man en 35% vrouw.

Leeftijd respondenten

De leeftijdscategorie van de respondenten is als volgt onderverdeeld:

Leeftijd	Aantal
jonger dan 20 jaar	0
20 tot 30 jaar	3
30 tot 40 jaar	1
40 tot 50 jaar	7
50 tot 60 jaar	11
60 jaar en ouder	13

Leeftijd kinderen

Van de vijfendertig respondenten hebben er elf (één of meer) kinderen die op hun adres woonachtig zijn. De leeftijdscategorie van de kinderen is als volgt onderverdeeld.

Leeftijd	Aantal
0 tot 2 jaar	1
2 tot 5 jaar	3
5 tot 12 jaar	3
12 tot 18 jaar	2
18 jaar en ouder	5

Woongebied

Op de volgende pagina volgt een verdeling van de respondenten naar woongebied en straat. Bij deze verdeling is een onderscheid gemaakt tussen de respondenten die binnen en buiten het projectgebied woonachtig zijn.

Binnen projectgebied	Straat	Aantal
Wolfheze	Wolfhezerweg	10
Oosterbeek	Schelmseweg	1
Renkums Beekdal	Telefoonweg	1
	Nieuwe Keijenbergsweg	0
	Onder de Bomen	2
	Beukenlaan	0
	Hartenseweg	3
	Bennekomseweg	2
	Totaal	

Buiten projectgebied	Straat	Aantal
Wolfheze	Bilderberglaan	1
	Lindeboomlaan	3
Oosterbeek	Strodorpsweg	1
	Acacialaan	1
	Sint Benulphusstraat	1
	Niet aangegeven	1
	Renkum	Fluitersdreef
Renkum	Jan Peelenplantsoen	1
	Europalaan	1
	Hackettweg	1
	Heelsum	Vendelier
Doorwerth	Anton Mauvestraat	1
	Schaapsdrift	2
Totaal		16

Belangrijkste aspecten bij vervanging openbare verlichting

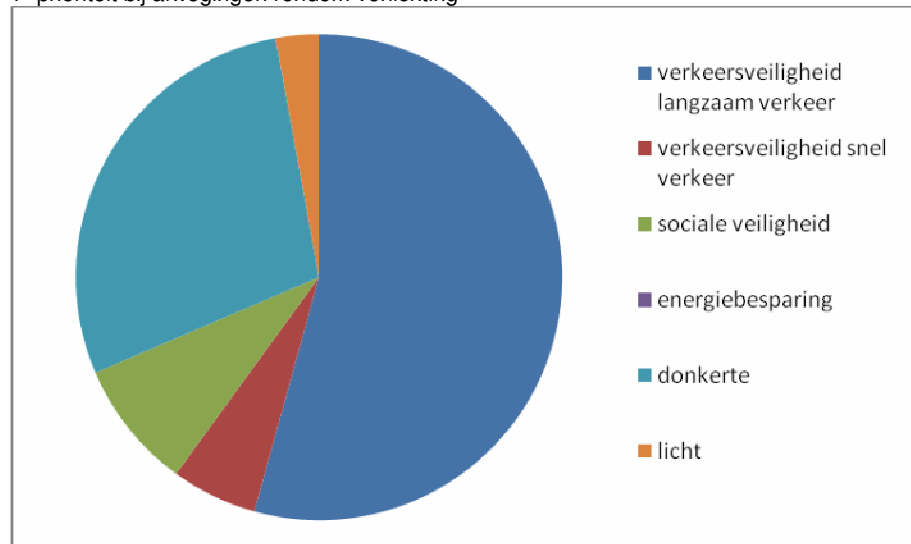
De respondenten hebben in de enquête aan kunnen geven wat zij het belangrijkste vinden bij de keuze voor nieuwe openbare verlichting in hun woongebied. Hierbij kon men een keuze maken uit zes thema's die men vervolgens diende te prioriteren, waarbij 1 het belangrijkste is en nummer 5 het minst belangrijk. Op de volgende pagina volgt een tabel die de keuzes van de respondenten inzichtelijk maakt.

	Verkeers- veiligheid langzaam verkeer	Verkeers- veiligheid snel verkeer	Sociale veiligheid	Energie- besparing	Donkerte	Licht	Totaal
1.	19	2	3	0	10	1	35
2.	7	8	9	7	1	1	33
3.	4	5	13	4	6	2	34
4.	2	6	7	9	5	5	34
5.	1	5	0	8	5	14	33

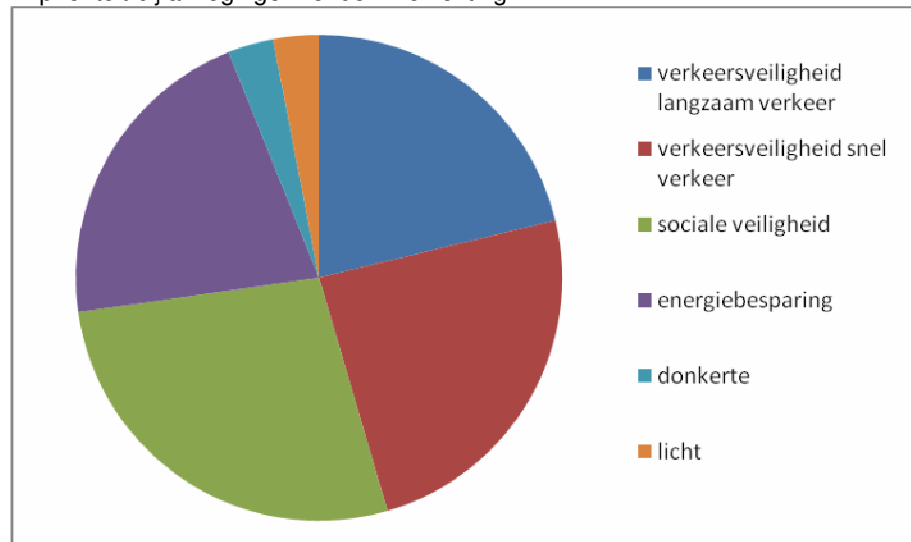
* Een aantal respondenten heeft niet alle nummers ingevuld.

In onderstaande figuren worden de 1^e en 2^e prioriteiten in beeld gebracht.

1^e prioriteit bij afwegingen rondom verlichting

2^e prioriteit bij afwegingen rondom verlichting

1.2 Veiligheid

In deze paragraaf wordt ingegaan op de analyse van de vragen uit de enquête die gaan over het thema veiligheid. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op het onderwerp verkeersveiligheid.

Bijdrage openbare verlichting aan veiligheid

Van de respondenten geeft 23% aan dat openbare verlichting niet bijdraagt aan veiligheid. Zij geven hierbij geen nadere overwegingen. De resterende 77% ervaart wel een bijdrage van verlichting aan veiligheid.

Hieronder volgt een overzicht van de reacties:

- Het is van belang om te zien en gezien te worden; - de wegmarkeringen (fietsuggestiestroken) helpen;
- Verlichting draagt altijd bij aan de veiligheid. Belangrijk is hierbij om te zoeken naar een balans (bijvoorbeeld minder lantaarnpalen etc);
- Je wordt beter gezien en je ziet de ander beter. Ook het gevoel van veiligheid;
- Nu weinig, verlichting wordt enorm beperkt door veel en te hoge bomen;
- Minder diefstal/inbraak gevoelig, minder aantrekkelijk voor hangjongeren, verkeersveilig;
- Maakt bochten en bomen beter zichtbaar, daarnaast ook sociale veiligheid;
- Zorgt dat je in het donker medeweggebruikers ziet;
- Beter zien voor en na bochten zijwegen etc;
- Niet verlichte objecten zijn te onderscheiden;
- Wolfhezerweg is bochtig met bomen er langs. Verlichting kan wegbuigingen markeren en fietsers beter zichtbaar maken;
- Bochtige wegen en bomen, verlichting geeft bochten aan en maakt fietsers zichtbaar;
- Oriëntatie; één zijde bos dus redelijk donker;
- Een geringe verlichting geeft genoeg veiligheid; na 10 uur op halve kracht of iets dergelijks;
- Vele voetgangers die gebruik maken van de Europalaan om naar het centrum te gaan.
- Het zorgt dat aanwezigen in de openbare ruimte voor elkaar (verkeersveiligheid) en voor anderen (sociale veiligheid) zichtbaar zijn:
- Zichtbaarheid voetgangers en verkeer;
- Draagt niet bij aan sociale veiligheid. Wel voor verkeer en voor opletten;
- Gevoelsmatig.
- Verminderen van de verlichting zou resulteren in hele donkere stukken waardoor te weinig overzicht overblijft.
- Door bochten tijdig zichtbaar zijn, idem voor afslagen (veiligheid snelverkeer). Weinig effect langzaam verkeer, valse sociale veiligheid (schijn);
- Één kant bebouwd, overkant natuurgebied;
- Zichtbaarheid;
- Hangjongeren.

Van de respondenten van het Schild vindt 60% dat de openbare verlichting bijdraagt aan de veiligheid in de straat. Als motivatie wordt hierbij aangegeven dat de zichtbaarheid door de aanwezigheid van openbare verlichting optimaal is. Bovendien kan men elkaar en het verkeer beter kan zien. Hierdoor kan men alert reageren.

Effect openbare verlichting op gebruik openbare ruimte na zonsondergang

Op de vraag of openbare verlichting effect heeft op het gebruik van de openbare ruimte na zonsondergang, geeft 54% van de respondenten aan dat verlichting geen verschil maakt. 35% zou zich op straat begeven na zonsondergang bij meer verlichting.

De overwegingen van de respondenten die aangeven dat het geen verschil maakt zijn:

- Veiligheid heeft weinig te maken met verlichting, meer met het aantal misdrijven en dergelijke (risico). Meer/minder verlichting langzaam verkeer weinig verschil, snelverkeer mogelijk wel beter overzicht en sneller rijden, maar dit is geen reden om liever de straat op te gaan;
- Verlichting is er naar mijn mening genoeg wat betreft de weg - helaas ligt er op de fietsuggestiestroken gevaarlijk veel zand, blad etc. Dat is 's nachts niet te zien;
- We laten ons leiden door onze eigen angsten en onzekerheden. Bij veel licht voel ik mij onveilig als in het donker (men ziet je minder);

- Voelen ons wel veilig;
- Ik ben niet bang (deze reactie is twee keer gegeven)
- Ik denk dat veiligheid alleen kan worden vergroot door substantieel meer licht, maar dat zou niet proportioneel zijn. Met flankerende maatregel zoals belijning en onderhoud reflectorpaaltjes en effectievere verlichting is situatie te verbeteren;
- Als er meer licht brandt hoef ik zelf minder te doen, als er minder brandt moet ik zelf meer licht 'meenemen' (fietslicht, reflecterende kleding, etc);
- Wanneer ik na zonsondergang op straat ben, heeft dat een doel.

De overwegingen van de respondenten die met meer licht vaker op straat gaan na zonsondergang zijn:

- Veel veiliger gevoel;
- Minder diefstal/inbraakgevoelig, minder aantrekkelijk voor hangjongeren, verkeersveilig;
- Meestal gaat het bij het ouder worden ook de kwaliteit van de ogen achteruit speciaal in het donker;
- Meer niet nodig maar wel verbeterd licht, meer afgeschermd en op de weg gericht;
- veiligheid;
- Als wandelaar, liever met licht (gezien worden); als fietser, mits goede reflectielijnen op straat; als automobilist- geen verschil;
- Zien en gezien worden is belangrijk;
- De intervallen zouden te groot worden voor voldoende overzicht.

Gevoel van onveiligheid

Ongeveer driekwart van de respondenten voelt zich veilig op straat tegenover ongeveer één kwart die zich onveilig voelt.

De respondenten die aangeven zich veilig te voelen geven de volgende toelichting wat aan de openbare verlichting in hun straat of gebied kan worden verbeterd zodat men zich veiliger voelt:

- Minder licht zodat er minder hard gereden wordt (in verband met minder overzicht; het is een kaarsrechte, overzichtelijke straat zonder geparkeerde auto's of iets dergelijks, dus 'geschikt' om eens flink gas te geven)
- Geen. Wel aanbevelingen voor NS-perron; de helft van de lantaarns kunnen mijns inziens. uit!

Van de mensen die zich wel eens onveilig voelen geeft een aantal een toelichting wat aan de openbare verlichting in hun straat of gebied kan worden verbeterd zodat men zich veiliger voelt:

- Omgeving Bennekomsseweg/industrieterrein is 's avonds stil en verlaten ten opzichte van overdag. Gebeuren soms rare dingen. Weinig politie. Soms dingen wat het daglicht niet kan verdragen;
- 's avonds op de fiets onveilig gevoel, door bochtige wegen en laag zichtbaarheid, meer gerichte verlichting?;
- Op deze wijze handhaven, met meer lichtsterkte en led-verlichting;
- Soms lopen of fietsen er dronken figuren na stappen in Arnhem die er op uit zijn zaken te vernielen, en als daar wat van wordt gezegd zou worden is agressie niet onwaarschijnlijk;
- Ik fiets niet graag bij donker op de weg met het risico dat auto's mij dan over het hoofd zien. Ik neem dan meestal de auto als oplossing. Maar voor jongeren op vooral weekendnachten is dit waarschijnlijk geen alternatief;
- Als verlichting uitvalt, heel donker, onveilig gevoel;

- Lagere lantaarnpalen, zorgt volgens mij voor meer gerichte verlichting van voetpad en fietsstrook.

1.3 Verkeersveiligheid

In deze paragraaf wordt ingegaan op de vragen uit de enquête die gaan over het thema verkeersveiligheid.

Vervoersmiddel in het donker

Van de respondenten geeft 45% aan gebruik te maken van de auto om in het donker de straat op te gaan. 48% maakt in het gebruik van de fiets en 6% reist te voet. 's Avonds laat in het donker geven een aantal mensen aan zich sociaal onveilig te voelen. Zij kiezen dan voor de auto. Volgens een respondent kan iemand rare gedachten hebben en het reizen met de auto geeft een veiliger gevoel.

Tevredenheid openbare verlichting bekeken vanuit verkeersveiligheid

De tevredenheid van de openbare verlichting in de straat bekeken vanuit de verkeersveiligheid is groot. 86% van de respondenten geeft aan tevreden te zijn.

Hieronder volgt een overzicht van de reacties van de respondenten (14%) die aangeven niet tevreden zijn:

- Er zijn regelmatig lampen stuk en het duurt vrij lang voor deze worden gerepareerd;
- Geen grote onvrede, verlichting staat in bochten aan de goede buitenkant. Verlichting zou in bochtige bosdeel zeker niet minder effectief mogen worden. Maar misschien efficiëntere armaturen?;
- Zou beter kunnen met nieuwe mogelijkheden;
- Verlichting kan minder. Snelverkeer zou juist geremd worden in snelheid bij minder verlichting, wat ten goede zou komen aan het langzame verkeer. Zichtbaarheid langzaam verkeer is eerder slechter als beter bij veel verlichting.

Van de zes respondenten van het Schild is 60% niet tevreden over de openbare verlichting van hun straat bekeken vanuit de verkeersveiligheid. Als motivatie wordt aangegeven dat er geen verlichting is en dat de spreiding van lichtpunten te groot is waardoor het niet licht genoeg is.

Ideeën veranderingen van openbare verlichting ter verbetering van de verkeersveiligheid

Ongeveer een kwart van de respondenten heeft ideeën aangedragen wat er kan veranderen aan de openbare verlichting in hun straat zodat de verkeersveiligheid kan worden verbeterd. Hieronder volgt een overzicht van deze ideeën:

- Betere verlichting fietspaden;
- Begroeiing door planten/ bomen/ struiken inperken en op tijd snoeien;
- Anders verlichten en bomen kappen of regelmatig snoeien. Eikenbomen hebben ongeveer 10 maanden blad;
- Zorgen dat bij defecte verlichting sneller actie wordt ondernomen om dat defect op te lossen;
- Betere armaturen. Met flankerende maatregelen als belijning en onderhoud reflectoren;
- Gericht licht op weg, wellicht wat meer in buitenbochten, wat minder op rechte stukken (tussen viaduct en hotel Bilderberg);
- Schoonmaken fietssuggestiestrook;
- Eventueel alleen profiel verlichting/reflectoren (in de hoop dat er daardoor voorzichtiger gereden wordt);

- Verlichting draagt in mijn ogen niet bij aan verkeersveiligheid: hoe meer verlichting hoe harder de auto's rijden.

Één respondent van het Schild heeft als idee aangedragen dat de lichtpunten dichtbij kunnen worden geplaatst, zodat de lichtpunten elkaar raken. Ook wordt de voorkeur uitgesproken voor een gele lichtkleur.

1.4 Licht en donker

In de volgende paragraaf wordt ingegaan op de analyse van de vragen uit de enquête die gaan over het thema licht en donker.

Hinder openbare verlichting

Van de respondenten ondervindt ongeveer 35% (twaalf) hinder aan de openbare verlichting van hun straat tegenover 62% (tweeëntwintig) die hier geen hinder aan ondervindt. De overige 3% heeft deze vraag niet beantwoord.

Van de twaalf respondenten die hinder ondervinden aan de openbare verlichting in hun straat zijn er drie woonachtig binnen en negen woonachtig buiten het projectgebied. De respondenten die binnen het projectgebied woonachtig zijn wonen aan de Telefoonweg, Onder de Bomen en de Wolfhezerweg.

Op de vraag waarom zij hinder ondervinden aan de openbare verlichting in hun straat zijn diverse antwoorden gegeven. Hieronder volgt een overzicht van de reacties onderverdeeld in de respondenten die binnen en buiten het projectgebied woonachtig zijn:

- Wanneer er defecten zijn ondervind ik hinder (projectgebied Renkums Beekdal);
- Naast een ecologische verbindingzone zo min mogelijk licht: ik mis de sterrenhemel door lichtverontreiniging (projectgebied Renkums Beekdal);
- Op de hoek Wolfhezerweg/Utrechtseweg is belachelijk veel verlichting, hetgeen het hele gezin iedere nacht ondervindt (projectgebied Wolfheze);
- Teveel licht in de woon- slaapkamers (geantwoord door vier respondenten woonachtig buiten het projectgebied);
- Ik kijk graag naar de sterren en wil dat planten, vogels en dieren niet verstoord worden;
- Teveel licht;
- Teveel omgevingslicht en te weinig gericht op de straat waar het nodig is. Het schijnt hinderlijk in de achtertuin;
- Het verschil tussen licht en donker en de straatlantaarns die 's nachts aanblijven zijn te licht. Kan het na 11/12 uur niet gedimd worden?;
- Vanuit de woning is de lamp direct zichtbaar;
- Fel licht in de achtertuin.

Aanpassen hoeveelheid licht

Van ongeveer 75% procent van de respondenten mag de hoeveelheid van de openbare verlichting in hun straat worden aangepast. Hiervan zijn er veertien buiten en elf binnen het projectgebied woonachtig (één respondent die woonachtig is binnen het projectgebied Oosterbeek, zes respondenten die woonachtig zijn in het Renkums Beekdal en vier respondenten die wonen binnen het projectgebied Wolfheze).

Van de respondenten die vinden dat de openbare verlichting niet mag worden aangepast zijn er twee buiten en zes binnen het projectgebied woonachtig (vijf respondenten die woonachtig zijn binnen het projectgebied Wolfheze en één respondent die woonachtig is in het Renkums Beekdal. Opvallend is dat meer dan de helft van de respondenten die woonachtig is aan de Wolfhezerweg tegen aanpassing van de hoeveelheid licht is (55%).

Afnemen hoeveelheid licht

Van de respondenten die hebben aangegeven dat de hoeveelheid licht van de openbare verlichting in hun straat mag worden aangepast vindt ongeveer 75% dat de hoeveelheid licht mag afnemen. Van de respondenten die dit vinden zijn er zeven woonachtig binnen het projectgebied (vier respondenten uit het Renkums Beekdal en drie respondenten die woonachtig zijn aan de Wolfhezerweg).

Van de respondenten die vinden dat de hoeveelheid licht niet mag afnemen zijn er drie buiten en zes binnen het projectgebied woonachtig (één respondent die woonachtig is aan de Schelmseweg, drie respondenten die woonachtig zijn aan de Wolfhezerweg en twee respondenten uit het Renkums Beekdal). Opvallend is dat de helft van de respondenten die woonachtig is aan de Wolfhezerweg tegen en de andere helft voor afname van de hoeveelheid licht van de openbare verlichting is.

Locatie afname lichtsterkte

Op de vraag waar de lichtsterkte van de openbare verlichting in de straat mag afnemen zijn de volgende antwoorden gegeven:

- Op een open recht deel tussen het hotel en het dorp zou de afstand groter kunnen worden (projectgebied Renkums Beekdal);
- Na 10 uur 's avonds de lantaarns op halve kracht en om en om uit (projectgebied Renkums Beekdal);
- Op rechte stukken en/of op weinig intensieve uren (projectgebied Wolfheze);
- Overal mag het verdwijnen met uitzondering van een aantal palen, bochten en kruisingen/afslagen (projectgebied Wolfheze);
- Over de gehele lengte (projectgebied Wolfheze);
- Tussen 12 uur 's avonds en 6 uur 's ochtends met 50%;
- Vooral de zijuitstraling van de verlichting;
- Overal op het woonerf. Licht moet niet uit, maar kan veel minder sterk;
- Voor 50%;
- Over de gehele straat (geantwoord door vijf respondenten woonachtig buiten het projectgebied);
- Iedere tweede lantaarnpaal kan weg (als start);
- Een lichtpunt per 50 meter is genoeg.

Locatie geen afname lichtsterkte

Op de vraag waar de lichtsterkte van de openbare verlichting in de straat niet mag afnemen zijn de volgende antwoorden gegeven:

- Niet in het bochtige bos deel van de weg (projectgebied Renkums Beekdal);
- Geldt voor alle wegen langs het Renkums Beekdal (projectgebied Renkums Beekdal);
- In (buiten) bochten met bomen duidelijk verlichten, lichtniveau niet dimmen op intensieve uren, inclusief vrijdag en zaterdag rond middernacht (projectgebied Wolfheze);
- Bij zijwegen (projectgebied Wolfheze);
- Bij de Telefoonweg op de stoep moet er licht blijven in verband met de sociale veiligheid;
- Kruispunt met Kerkstraat in Renkum;

- Op de hoeken, waar men het woonerf verlaat;
- Kruising met de Molenweg in Renkum;
- Alleen bij gevaarlijke punten (hoeken).

Mate donkerte in de straat

Op de vraag hoe donker het mag zijn in de straat van de respondenten zijn de volgende antwoorden gegeven:

- Niet helemaal zonder licht (projectgebied Renkums Beekdal);
- Uit oogpunt van verkeersveiligheid niet veel donkerder. Overigens is tegen sociale veiligheid weinig te doen (projectgebied Renkums Beekdal);
- 50% afname van huidige verlichting (projectgebied Renkums Beekdal);
- In andere straten mag de verlichting op 0%;
- Schemer (geantwoord door twee respondenten woonachtig buiten het projectgebied);
- Lichtsterkte zo zwak mogelijk, zodat altijd zichtbaar is waar men zich begeeft. De lampen mogen ook sterker licht geven, maar zouden dan aan de kant van woonhuizen afgeschermd kunnen worden;
- 25% huidige lichtsterkte;
- Wat mij betreft mag er met sensoren gewerkt worden zodat je 's nachts (wanneer er niemand op straat is) ook geen verlichting hebt;
- Enige verlichting moet nog over blijven;
- Lichtsterkte 40 watt;
- Erg donker (geantwoord door twee respondenten woonachtig buiten het projectgebied);
- Zo donker mogelijk;
- Niet verlichte objecten moeten te onderscheiden zijn;
- Meer donker dan licht.

Toename hoeveelheid licht

Van de respondenten die hebben aangegeven dat de hoeveelheid licht van de openbare verlichting in hun straat niet mag afnemen vindt 50% dat de hoeveelheid licht van de openbare verlichting mag toenemen. Van de vier respondenten die vinden dat de hoeveelheid licht mag toenemen zijn er drie woonachtig binnen het projectgebied (één respondent die woonachtig is aan de Wolfhezerweg en twee respondenten uit het Renkums Beekdal).

Van de respondenten van het Schild vindt 85% dat de hoeveelheid licht van de openbare verlichting in de straat mag toenemen.

Locatie toename lichtsterkte

Op de vraag waar de lichtsterkte van de openbare verlichting in de straat mag toenemen zijn de volgende antwoorden gegeven:

- Hele Bennekomseweg tot aan Bennekom inclusief fietspad. Drukke weg met veel fietsers (projectgebied Renkums Beekdal);
- Achter de straat is geen verlichting aanwezig (projectgebied Renkums Beekdal);
- In het algemeen (projectgebied Wolfheze);
- Met name de rijweg.

De respondenten van het Schild hebben de volgende antwoorden gegeven:

- Meer lantaarnpalen (dus op korte afstand van elkaar) met minder sterke lampen (energiezuinig);
- Binnen de bebouwde kom.

Tijdstip afname lichtsterkte

Op de vraag op welke tijden de lichtsterkte van de openbare verlichting in hun straat mag toenemen zijn de volgende antwoorden gegeven:

- Bijvoorbeeld 's avonds na 12 uur op halve kracht tot 's morgens 5 uur (projectgebied Renkums Beekdal);
- Na 11/12 uur 's nachts tot een uur of 6 (projectgebied Renkums Beekdal).

1.5 Ideeën en wensen ten aanzien van licht en donker

In de volgende paragraaf wordt een overzicht gegeven van de ideeën en wensen van de respondenten ten aanzien van licht en donker in de omliggende straten van hun straat. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen de respondenten die binnen en buiten het projectgebied woonachtig zijn.

- Projectgebied Renkums Beekdal:
  - De woonwijk Airborne zou ook voorzien kunnen worden van lagere lantaarnpalen;
  - Er zijn geen omliggende straten. Bij ons huis 60 meter van de weg is overigens het effect van verlichting aan de weg niet merkbaar. Wel is er in de lucht effect van de verlichting in Oosterbeek en Arnhem;
  - Zo minimaal mogelijke verlichting, louter ter oriëntatie maar bij bewegende mensen meer;
  - Vroeger geen/minder licht - voelde onveilig. Nu wel verlichting - voelt veiliger aan;
  - Meer wensen zijn om de omgeving zeker niet minder te verlichten, dit in verband met een gevoel van onveiligheid;
  - Duo lichtmasten voor weg en fietspaden;
  - Bij een (maatschappelijk) dure ecologische verbindingzone hoort donkerte, dit geldt voor alle straten en wegen langs het Renkums Beekdal en de kruisende wegen; overigens: door de hele gemeente kan het 's nachts met minder licht.
- Projectgebied Schelmseweg:
  - Minder strooilicht, straatlantaarns kunnen nu hinderlijk ver schijnen. Er moet dan wel extra aandacht zijn voor (onverlichte) fietspaden.
- Projectgebied Wolfhezerweg:
  - De Utrechtsweg baadt in het licht - de Bilderberglaan is mooi donker, dat lijkt me voor de Wolfhezerweg niet verantwoord voor het verkeer; het zou wel aardiger zijn voor de natuur;
  - Niet wijzigen ten opzichte van de huidige situatie
  - Geen vermindering van de verlichting
  - Verlichting op huidige peil handhaven en kiezen voor meer lumen en geavanceerde spaarlampen;
  - Er zijn geen omliggende straten, licht heeft nauwelijks uitstraling naar de woonhuizen aan de Wolfhezerweg;
  - Minder verlichting met uitzondering duidelijkheid omtrent bochten en afslagen, esthetisch passend bij het karakter van de oude Wolfhezerweg;
  - Ik denk niet dat er wensen zijn die alleen voor mij gelden.

- Buiten het projectgebied:
  - Heb ik ook aangegeven op de bijeenkomst (Fluitersdreef Renkum);
  - Doorgaande straten goed verlichten, iets minder dan nu, bij kruispunten dan dus relatief meer door hetzelfde niveau te blijven, bij bejaardenwoningen en hangplekken veel licht, in rustige woonwijken en erven minder licht (Jan Peelenplantsoen Renkum);
  - Hetzelfde als in mijn eigen straat, maar op de doorgaande verkeerswegen meer licht, tenzij het buiten de buiten de bebouwde kom ligt, in verband met de natuur (Vendelier Heelsum);
  - Na 22.00 uur kan de verlichting voor de helft minder (Europalaan Renkum);
  - Minder lichtsterkte, 's nachts helemaal uit (Schaapsdrift Doorwerth);
  - Over het algemeen: hoe minder hoe beter (zeker voor NS-perron), daarnaast de sensoren, inmiddels toegepast in Duitsland (Strodorpsweg Oosterbeek);
  - Pikdonker; eventueel reflectoren langs de weg en met een afwijkende kleur op de kruispunten (Schaapsdrift Doorwerth);
  - Plaats alleen verlichting waar het echt nodig is, zoals op kruispunten, spoorwegovergang, zorg dat na 23.00 uur de meeste verlichting uitgaat (Lindeboomlaan Wolfheze);
  - De straat richting de Albert Heijn, die mag ook donkerder. Punt is dat park veel gebruikt wordt door honden met baasjes. Wellicht is blauw of groen licht een optie, zie booreilanden (Sint Bernulphusstraat Oosterbeek);
  - Ongewijzigd laten, is prima zo! (Bilderberglaan Wolfheze);
  - De fietspaden en wegen van en naar Wolfheze zijn niet verlicht, gevaarlijk te fietsen in het donker, reflecterende lijnen zouden goede leidraad zijn (Lindeboomlaan Wolfheze);
  - Wegen tussen de dorpen zijn onvoldoende verlicht, deze verbindingswegen beter verlichten of reflectoren aanbrengen voor fietsers en auto's (Lindeboomlaan Wolfheze).

De respondenten van het Schild hebben de volgende ideeën/wensen kenbaar gemaakt:

- Verlichting die reageert op beweging;
- Behalve de rijweg moet in elk geval het voetpad goed verlicht zijn. Lichtbundels zoveel mogelijk aansluitend en in een signaal kleur die het contrast versterkt;
- De Wolfhezerweg vanaf spoorwegovergang naar Utrechtseweg hier en daar wat licht.

1.6 Tot slot

De respondenten is ook gevraagd naar wat wij misschien over het hoofd zien waar wij in ons advies absoluut rekening mee moeten houden. Hieronder volgt een overzicht van de reacties onderverdeeld in de respondenten die woonachtig zijn binnen en buiten het projectgebied.

- Projectgebied Renkums Beekdal:
  - Niet alleen vanuit het oogpunt van de auto's bekijken, vooral op de Bennekomseweg. Fietspad wijkt op enkele plaatsen flink af van de weg;
  - Dimmen van verlichting zou een oplossing kunnen zijn. Op zondag tot en met donderdag van bijvoorbeeld 1 tot 6 uur. Op vrijdag en zaterdag wellicht van 2 tot 8 uur;
  - Uw plannen om minder verlichting bij of rondom het natuurgebied te plaatsen houdt naar mijn idee geen rekening met de geplande hangplek. Het wordt er voor de jongeren op deze manier, alleen maar spannender op (negatief bedoeld);
  - Neem vervanging verlichting mee in weer een renovatie van de Bennekomseweg (als dat doorgaat).

- Projectgebied Wolfhezerweg:
  - Ik kan moeilijk beoordelen wat meer of minder verlichting zou betekenen; de witte reflectorpaaltjes langs de Wolfhezerweg (evenals de witte strepen) zijn nuttig, echter vaak niet zichtbaar door hoge bermbegroeiing of vernield door onder meer te veel ruige machines voor bermonderhoud;
  - Voor slechtzienden is gele verlichting prettig en komt warmer over;
  - Verlichting aaneengesloten blijft en er geen gaten vallen;
  - Goede wegbelijning en regelmatige controle van hectometerplaatsjes met reflectoren is minstens zo belangrijk;
  - Wat veiligheid betreft mag de gemeente juist wel eens aandacht besteden aan oproerkraaiers en andere types die de omgeving echt onveilig maken. Dat zou de veiligheid en de kwaliteit van wonen ten minste echt ten goede komen;
  - Pas het basisuitgangspunt voor dit onderzoek aan: het moet niet donkerder worden.

- Buiten het projectgebied:
  - Veiligheid bij oversteken is belangrijk, verlichting fietspaden ook, afspraken met provincie en omliggende gemeenten met betrekking tot de Schelmseweg, Hartensweg en Bennekomseweg, waarom niet Kortenburg (gemeente Wageningen) ook meenemen? (Fluitersdreef Renkum);
  - Fietspaden in buitengebied (Jan Peelenplantsoen Renkum);
  - Lichtsterkte kan variëren met zogenaamde dimmers die reageren op lichtsterkte van de maan, daglengte. In de natuur moet het zo donker mogelijk zijn (Vendelier Heelsum);
  - Wellicht is reclameverlichting in de hoofdstraat en aangrenzende winkelstraten nog een aandachtspunt, denk aan 24-uurs verlichting van de bank, Albert Heijn etc. (Strodorpsweg Oosterbeek);
  - Alleen het licht aanpakken in gebieden waar het voor de natuur donker moet zijn is niet voldoende om het donker te krijgen. Het omgevingslicht is daarvoor te dominant (Hackettweg Renkum);
  - Donker - knus (Schaapsdrift Doorwerth);
  - Soort licht, dimmen van lampen door bewoners zelf, soort lokaal dimmertje, lantaarnpalen op eigen zonne-energie (Sint Bernulphusstraat Oosterbeek);
  - Verlichting die reageert op aanwezigheid van mensen/bewegen (Oosterbeek);
  - Dat bewoners tevreden zijn met de bestaande situatie en niet zitten te wachten op gedachten van mensen die niet in deze omgeving wonen maar toch zaken willen veranderen (Bilderberglaan Wolfheze);
  - Fietspaden! (Lindeboomlaan Wolfheze);
  - Met name fietsers; onvoldoende reflectielijnen aan zijkant van de fietspaden, onveilig (Lindeboomlaan Wolfheze);

De respondenten van het Schild hebben de volgende reacties gegeven:

- Lichtbundels dichterbij straatniveau;
- Het voetpad niet over het hoofd zien;
- Invloed op dieren in de omgeving.

Bijlage 4

De enquête

Enquête project hoe donker mag het zijn? - Burgerpanel Gemeente Renkum

De openbare verlichting langs de Wolfhezerweg, de Schelmseweg en een aantal straten in het Renkums Beekdal is aan vervanging toe. De gemeente Renkum wil met een energiezuinige oplossing bijdragen aan meer nachtelijke duisternis rondom de Veluwe. Maar hoe donker mag het zijn? Om deze vraag te onderzoeken heeft de Gemeente Renkum een burgerpanel in het leven geroepen.

De opdracht voor het burgerpanel is om inzicht te krijgen in de wensen en ideeën van de aanwonenden en betrokken organisaties ten aanzien van de openbare verlichting. Om hier zicht op te krijgen hebben wij deze enquête opgezet. Wij willen u vragen om mee te werken aan dit onderzoek. Uw wensen en ideeën vormen de basis van ons advies!

Wanneer uw gezin uit meerdere personen bestaat, willen wij vragen of ook zij de enquête willen invullen. U kunt een extra vragenlijst afhalen bij de informatiebalie in het gemeentehuis of opvragen bij Michaël Huiskamp, de Kok en Partners, telefoon: 026-352 33 11 of mail michael@dekok-partners.nl.

Het invullen van de enquête kost u ongeveer 15 minuten. Wij willen u vragen de enquête in te vullen vóór 23 september door middel van de bijgevoegde retourenvelop terug te sturen.

Wanneer u er de voorkeur aan geeft om met één van de panelleden in gesprek te gaan om uw wensen, vragen en/of ideeën ten aanzien van licht en donker in uw straat te bespreken, dan kunt u contact opnemen met Michaël Huiskamp van de Kok & partners.

Algemene vragen

1. Wat is uw geslacht?

- Man
- Vrouw

2. In welke straat woont u?

- Wolfhezerweg
- Schelmseweg
- Onder de Bomen
- Beukenlaan
- Hartenseweg
- Bennekomsseweg
- Telefoonweg
- Nieuwe Keijenbergseweg
- Anders, namelijk.....

3. Binnen welke leeftijdscategorie valt u?

- 10 tot 20 jaar
- 20 tot 30 jaar
- 30 tot 40 jaar
- 40 tot 50 jaar
- 50 tot 60 jaar
- 60 jaar en ouder

4. Heeft u kinderen die op uw adres woonachtig zijn?

- Ja
- Nee → ga verder naar vraag 6

5. Onder welke leeftijdscategorie valt u kind/vallen uw kinderen? (meerdere antwoorden mogelijk)

- 0 tot 2 jaar
- 2 tot 5 jaar
- 5 tot 12 jaar
- 12 tot 18 jaar
- 18 jaar en ouder

6. Wat vindt u het belangrijkste bij de keuze voor nieuwe openbare verlichting in het gebied? Nummer de onderdelen waarbij 1 het belangrijkste is en 6 het minst belangrijkst.

Verkeersveiligheid, langzaam verkeer (voetgangers, fietsers)

Verkeersveiligheid snelverkeer (brommers, auto's, motoren)

Sociale veiligheid

Energiebesparing

Donkerte

Licht

Openbare verlichting en veiligheid

7. Denkt u dat de openbare verlichting bijdraagt aan de veiligheid bij u in de straat?

- Ja
- Nee → ga verder naar vraag 8

7.1 Kunt u aangeven op welke manier de openbare verlichting in uw straat bijdraagt aan de veiligheid?

.....

8. Zou u zich na zonsondergang liever op straat begeven als er;

- meer openbare verlichting in uw straat zou zijn;
- minder openbare verlichting in uw straat zou zijn;
- maakt voor mij geen verschil.

8.1 Kunt u dit toelichten?

.....

9. Voelt u zich wel eens onveilig in uw straat?

- Ja
- Nee → ga verder naar vraag 11

10. Kunt u aangeven wat er verbeterd moet worden aan de openbare verlichting in betreffende straat of gebied om u veiliger te voelen?

.....

Openbare verlichting en verkeersveiligheid

11. Van welk vervoermiddel maakt u het meeste gebruik wanneer u in het donker uw straat opgaat?

- Fiets
- Brommer/ snorfiets
- Auto
- Bus
- Ik ga te voet
- Anders, namelijk.....

12. Kiest u wanneer u de straat opgaat, en het buiten donker is, wel eens bewust voor een ander vervoermiddel?

- Ja
- Nee → ga verder naar vraag 13

12.1 Kunt u aangeven waarom u wanneer u de straat opgaat en het buiten donker is u wel eens bewust voor een ander vervoermiddel kiest?

.....

13. Bent u tevreden over de openbare verlichting in uw straat bekeken vanuit het oogpunt van verkeersveiligheid?

- Ja → ga verder naar vraag 15
- Nee

13.1 Kunt u aangeven waarom u niet tevreden bent over de openbare verlichting in uw straat bekeken vanuit de verkeersveiligheid?

.....

14. Wat kan er volgens u veranderen aan de openbare verlichting in uw straat zodat de verkeersveiligheid wordt verbeterd?

.....

Licht en donkerte

15. Ondervindt u hinder van de openbare verlichting in uw straat?

- Ja
- Nee → ga verder naar vraag 16

15.1 Kunt u aangeven waarom u hinder ondervindt van de openbare verlichting in uw straat?

.....

16. Mag wat u betreft de hoeveelheid licht van de openbare verlichting in uw straat aangepast worden?

- Ja
- Nee → ga verder naar vraag 19

17. Mag wat u betreft de hoeveelheid licht van de openbare verlichting in uw straat afnemen?

- Ja
- Nee → ga verder naar vraag 18

17.1 Kunt u aangeven waar de lichtsterkte van de openbare verlichting in uw straat mag afnemen?

.....

17.2 Kunt u aangeven waar de lichtsterkte van de openbare verlichting in uw straat niet mag afnemen?

.....

17.3. Hoe donker mag het wat u betreft in uw straat zijn?

.....

18. Wilt u dat de hoeveelheid licht van de openbare verlichting in uw straat toeneemt?

- Ja
- Nee → ga verder naar vraag 19

18.1 Kunt u aangeven waar de lichtsterkte van de openbare verlichting in uw straat mag toenemen?

.....

18.2. Kunt u aangeven waar de lichtsterkte van de openbare verlichting in uw straat niet mag toenemen?

.....

18.3. Kunt u aangeven op welke tijden de lichtsterkte van de openbare verlichting in uw straat mag afnemen?

.....

Tot slot

- 19. Kunt u aangeven wat uw persoonlijke ideeën en/of wensen ten aanzien van licht en donker in de omliggende straten van uw woonstraat zijn?**

.....

- 20. Wat zien we misschien over het hoofd en moeten we volgens u absoluut mee nemen in ons advies?**

.....

Vult u hier uw gegevens in wanneer wij u mogen benaderen om eventuele onduidelijkheden bij het invullen van de enquête met u te bespreken.

Stuur de ingevulde enquête in bijgevoegde envelop naar;

**Gemeente Renkum
Antwoordnummer: 376860 VB
Postbus 9100,
6860 HA Oosterbeek**

Postzegel niet nodig (antwoordnummer)

Vriendelijk dank voor uw medewerking

Bijlage 5: Verslagen van start-en rondetafelbijeenkomst(en)

Startbijeenkomst Burgerpanel

Onderwerp	Startbijeenkomst burgerpanel
Datum	20 mei 2009
Locatie	Renkum, Everwijnsgoed
Tijd	19.30- 22.00 uur

Avondvoorzitter Ferdinand Pronk opent de avond, heet de aanwezigen, bestaande uit genodigden vanuit provincies Gelderland, Gemeente Renkum, (betrokken) partijen en aanwonenden welkom en verzoekt wethouder van Uiterter het welkomstwoord te verzorgen.

1. Opening

De heer van Uiterter besteedt onder andere aandacht aan:

- De achtergronden van het project. Het is een vervolg op verschillende projecten waaronder 'Veluwe donker & stil', waarin het waarborgen van de oerqualiteiten donkerte en stilte op en rond de Veluwe centraal stonden;
- Middels de gekozen vorm van burgerparticipatie, gaat gemeente Renkum het gesprek aan met haar inwoners en (betrokken) partijen met betrekking tot de vraag hoe licht of donker het mag zijn in de betreffende (natuur) gebieden.
- Het burgerpanel adviseert gemeente Renkum, ten aanzien van de mate waarin het licht en donker kan zijn in de drie gebieden.

2. Procesbespreking avondvoorzitter

Ferdinand Pronk verteld het één en ander over het project, de gevolgde procedure voor werving van de panelleden en de werkzaamheden die het panel gaat verrichten. Doel is te komen tot een antwoord op de vraag "hoe donker mag het zijn" t.a.v. de drie gebieden, gedragen door aanwonenden en (betrokken) partijen.

3. Kennismaking panelleden

In groepjes van drie worden de panelleden voorgesteld;

Anne-Marie Bruggert, heeft persoonlijk ervaren dat straatverlichting zowel prettig als storend kan zijn. Ze wil de gemeente graag ondersteunen bij het maken van een goede keuze voor licht en donker.

Coen van Dijk heeft eerder een burgerinitiatief geïnitieerd met betrekking tot speelgelegenheid voor kinderen. Hij wil graag ervaren hoe het is om als panellid deel uit te maken van een burgerparticipatieproject.

Anoeska Scherrenberg heeft affiniteit en ervaring met burgerparticipatie, haar drive is om een zo objectief mogelijk advies uit te brengen aan gemeente Renkum.

Henk van Randwijk is niet zozeer geïnteresseerd in het onderwerp als wel in de relatie en interactie tussen burger en bestuur. Hij is met 76 jaar het oudste panellid.

Connie Dorrestijn heeft lange tijd in Renkum gewoond en is na een tijdje afwezig te zijn geweest sinds drie maanden weer woonachtig in de gemeente. Zij wil door haar deelname bijdragen aan het donker houden van de gemeente

De heer Diepenveen heeft weinig inhoudelijke kennis van het onderwerp. Zijn voornaamste doel is een bijdrage leveren aan het realiseren van een objectief advies.

Pleun Driessen is bekend met en binnen de Renkumse politiek. Wat haar aanspreekt is de duidelijke structuur van de projectopzet en het in gesprek gaan met bewoners.

Riemke Bitter heeft als woonconsulent veel te maken met mensen, gaat graag met hen in gesprek om te achterhalen wat mensen belangrijk vinden. Zij hoopt dat ook als panellid te kunnen doen.

Thea Bergwerff heeft in het verleden gebieden zien veranderen en hoopt met haar deelname aan dit panel een bijdrage te leveren dit binnen de gemeente te voorkomen.

Ger Jansen is vanavond helaas verhinderd.

4. Presentatie huidig beleid openbare verlichting

De heer Raymond Leyte geeft inzicht in het huidige beleid voor de openbare verlichting van gemeente Renkum. De gemeente richt zich erop in de toekomst gebruik te maken van energiezuinige lampen die in de nachtelijke uren gedimd en (mogelijk) gedoofd kunnen worden.

Het advies dat het burgerpanel de gemeente gaat geven is richtinggevend voor het gebruik van de openbare verlichting in de betreffende gebieden. Het zal ook gemeentebreed meegenomen worden bij overige vervanging en herstructurering en beleidsvorming voor openbare verlichting.

Gestelde vragen

1. Waarom is er gekozen om slechts te kijken naar deze drie gebieden?

Antwoord: Het advies willen we wel gemeentebreed inzetten. Dit project kan gemakkelijker gefinancierd worden door in eerste instantie naar een paar gebieden te kijken. Tevens zijn deze drie gebieden aan nieuwe verlichting toe. Dit project is een mooie testcase.

2. Is het beleid bestemd voor de buitengebieden?

Antwoord: Nee het is voor de schemergebieden (verbinding kern met de natuur/buitengebieden).

5. Pauze

Tijdens de pauze is actief gediscussieerd over de vraag wat de meerwaarde is van licht of donker voor de inwoners van Renkum. Daarnaast is gevraagd aan het publiek om in groepjes een slogan te bedenken voor het promoten van schemergebieden. De verschillende antwoorden hierop zijn plenair teruggekoppeld. De verzonnen slogans:

- Dim(men) (is) slim
- Schermen met de schemering
- Renkum zet de knop om

6. Presentatie bevolkingsonderzoek Heerenveen

De heer Marc Jense, wijkmanager binnen gemeente Heerenveen, heeft verteld over een onderzoek naar de gevoelens van veiligheid bij mensen in verlichte en donkere gebieden. Dit onderzoek is mede geïnitieerd en gefaciliteerd door gemeente Heerenveen en wordt gedaan vanuit een sociologische en psychologische invalshoek. Dit is niet eerder op deze schaal gedaan.

Opvallend is onder andere dat de behoefte aan verlichting toeneemt naarmate mensen verder verwijderd zijn van hun bekende terrein. Ook blijkt dat gevoelens van onveiligheid niet altijd stroken met de meetbare, positieve, effecten van een donkere omgeving op de verkeersveiligheid. Er is dus een groot verschil tussen beleving en feiten. Marc Jense adviseert het burgerpanel hoe meer mensen worden betrokken, hoe meer erover wordt gecommuniceerd en hoe hoger het draagvlak is. Het is echter moeilijk om iedereen mee te nemen in het hele proces. Bij zijn project hielpen de acties van Algore en zijn reclamespotjes.

7. Presentatie Renkums landschap

De heer Pieter Zwaan, beleidsmedewerker inrichting openbare ruimte gemeente Renkum, geeft een toelichting op de ontwikkelingen binnen het Renkums Landschap in relatie tot bescherming van flora en fauna. Hij geeft aan dat de overheid zich richt op het netwerk van natuurgebieden en deze met elkaar wil verbinden. Het streven is om de Veluwe te verbinden met het landschap in de omgeving. De betreffende wegen grenzen of doorkruisen de Renkumse natuurgebieden (Veluwe). Een oplossing is het plaatsen van ecologische poorten, waardoor dieren veilig kunnen oversteken. De openbare verlichting speelt hierin met name in de buitengebieden een rol. Het dimmen of doven van verlichting heeft een positieve uitwerking op het welzijn van dieren.

8. Slot

De avond wordt afgesloten met een discussie op basis van vragen uit het publiek. Besproken onderwerpen zijn onder andere: de meetbaarheid van de projectresultaten, de wijze waarop burgers bij het project worden betrokken. Adviezen, ervaringen en ideeën worden met elkaar gedeeld. Zo adviseert de heer Marc Jense het burgerpanel om bijvoorbeeld met de fiets de gebieden regelmatig te bezoeken.

Tijdens de rondvraag gestelde vragen:

1. Hoe betrekken we bewoners bij dit project?

Antwoord: Tijdens de bijeenkomsten in september, via de website en persoonlijk contact door ze zelf te benaderen.

2. Wat is de doelstelling van dit project en wanneer is het project een succes?

De heer Raymond Leyte antwoordt dat het project een succes is wanneer de leden van het burgerpanel een bruikbaar, maar ook kritisch advies kunnen geven. Wethouder Van Uiter geeft aan dat de gemeente aanpassingen verantwoord wil doorvoeren. Hierbij is ruim aandacht voor de gevoelens van mensen met betrekking tot hun veiligheidsbeleving. Ook energiebesparing is een belangrijk thema.

3. Waar mogen we het college op afrekenen?

Wethouder Van Uiterd antwoordt dat als er wordt geïnvesteerd in de openbare verlichting (renovatie en of vervanging), er wordt gekozen voor de meest energiezuinige oplossing. De tevredenheid van de inwoners van Renkum is dan meetbaar doormiddel van bijvoorbeeld tevredenheidsonderzoeken.

Aangegeven is dat via de website (www.renkum.nl/burgerpanel) informatie wordt verstrekt over informatie-bijeenkomsten waar aanwonenden aan deel kunnen nemen. De gemeente is verder te benaderen voor vragen en opmerkingen over de projectvoortgang en behaalde resultaten.

Verslag Rondetafelbijeenkomst 9 september

Aanwezig

Dagvoorzitter Ferdinand Pronk

Projectteam

Het burgerpanel Licht en Donker

Omwonenden (8)

Afwezig

n.v.t.

Datum

9 september 2009

Onderwerp

Bijeenkomst Burgerpanel

Hoe donker mag het zijn?

Locatie

Gemeentehuis Renkum, Trouwzaal

De Burcht, Wolfheze

Opening door dagvoorzitter Ferdinand Pronk

Ferdinand Pronk heet iedereen van harte welkom. Op de dag van de duurzaamheid (9/9/9) staat deze avond de vervanging van de openbare verlichting in de gebieden Wolfhezerweg en Schelmseweg ter discussie, met als belangrijkste vraag 'hoe donker mag het zijn'.

Welkomstwoord wethouder D. van Uiterd, gemeente Renkum

Wethouder Van Uiterd is blij dat een ieder is gekomen. Deze bestuursperiode is besloten inwoners van gemeente Renkum in vroegtijdig stadium te betrekken bij bestuurlijke besluitvorming. Dit is tevens gebeurd bij het vormgeven van *de structuurvisie* en *het verkeer en vervoersplan*.

Presentatie Riemke Bitter, lid burgerpanel

Riemke Bitter geeft een beschrijving van het project, blikt terug en kijkt vooruit. Stapsgewijs vertelt ze over het ontstaan van het burgerpanel en het kennismaken met de mede burgerpanelleden en het project zelf. Vervolgens staat ze stil bij de informatieve bijeenkomsten waarop het burgerpanel in sneltreinvaart is bijgepraat over belangrijke onderwerpen ten aanzien van de openbare verlichting. Zo zijn de onderwerpen als bestuurlijke besluitvorming en -beleidsvorming, (technische) mogelijkheden wat betreft openbare verlichting en de sociale en verkeersveiligheid de revue gepasseerd.

Presentatie Coen van Dijk, lid burgerpanel

In de presentatie van Coen staan de betreffende gebieden centraal. Middels beeldmateriaal gaat hij met de aanwezigen een virtueel rondje door de straten. Aansluitend zoomt hij in op de vragen met betrekking tot de openbare verlichting; *'Waarom-, wat-, waar- en wanneer verlichten?'*

Reacties vanuit de zaal

- wens voor *ander* licht in plaats van meer/minder licht;
- Er wordt nog te weinig rekening gehouden met sociale zaken. Ook moet *verkeersveiligheid* anders benoemd worden. Het (sociale) verkeer op de Wolfhezerweg betreft hoofdzakelijk de inwoners van Wolfheze/Oosterbeek/Doorwerth/Renkum dan de aanwonenden van de weg;
- In Wolfheze zijn er wat betreft de verlichting voornamelijk problemen in de wijk(en) zelf; Anne-Marie geeft aan dat ideeën, ten aanzien van de openbare verlichting, over andere gebieden ook welkom zijn, graag zelfs;
- De uitstraling van het licht op de omgeving;
- Achter in onze woning zien wij niet de verlichting van onze straat achter ons. We zien wel de verlichting uit het dorp Oosterbeek;
- Sommige omwonenden zijn van mening dat niet iedereen op de hoogte is gebracht van deze avond. Het burgerpanel antwoordt dat de omwonenden en organisaties per brief zijn geïnformeerd en er een pagina van de Veluwepost aan is geweid. Aanwezigen geven aan dat niet iedereen de Veluwepost ontvangt in het buitengebied.

Pauze

Rondetafelgesprek

Ferdinand Pronk geeft het woord aan Anne-Marie (burgerpanellid). Zij zit het rondetafelgesprek voor.

Open gesprek aan de hand van vragen & scenario's

De bewoners stellen zich voor en geven algemene mening over de openbare verlichting.

- De heer van der Ros (bewoner van de Wolfhezerweg) heeft geen last van de openbare verlichting maar ook geen voordeel. Het viaduct met vrijliggende fietspaden ervaart hij als het meest veilig omdat het open is en er lantaarnpalen staan. Bij het hotel loopt een kronkelige weg. Hij geeft aan dat hij en zijn partner hier 's avonds niet fietsen. Auto's houden zich wel aan de snelheid maar rijden niet altijd in het midden van de weg maar gedeeltelijk op de fietsstrook. Het is echter niet eenvoudig het beter in te richten. Alleen heel veel verlichting is te organiseren. In het bijzonder is het belangrijk de veiligheid van jongeren en (kwetsbare) fietsers te bevorderen. De huidige openbare verlichting geeft weinig licht. De aanwezige reflectoren wel.
- Mevrouw van de Repe (bewoner van de Wolfhezerweg) deelt dezelfde mening. Zij vindt het vooral onveilig door de slingers in de weg.

- De heer Horsman (dorpsplatform Wolfheze) vindt het verlichtingsprobleem terug op veel plaatsen in Wolfheze. Hij vraagt het burgerpanel dit te laten meeklinken in hun notitie. Er is te weinig of zelfs nauwelijks licht bij 't Hazeleger ondanks de 86 huizen. De Duitsekampweg is onverlicht en de sportvelden zijn daarentegen oververlicht.
- De heer Oudejans (bewoner Wolfheze) vindt licht en donker al jaren lang een belangrijk onderwerp. 's Ochtends fietst hij om 7.30 uur naar zijn werk en 's avonds na zijn werk fietst hij weer terug. Nu is het nog goed te doen (in de zomertijd). Eind november is het weer donker om 7.30 uur. Zijn fietsroute brengt hem over het spoor, langs het station over een zigzaggende weg. Het onderscheid tussen pad en bos is in het donker lastig waar te nemen. Dan langs het Bilderberg, een 80 kilometerweg waar regelmatig te hard gereden wordt. Vaak wordt men dan verblind door tegenliggers waardoor het zicht, na het passeren van de auto, nul is. De ogen moeten opnieuw wennen aan de donkerte. Het verschil tussen de straat en het bos is niet te zien. De terugweg is hetzelfde ritueel. Meer of minder licht maakt de heer Oudejans als fietser niet direct uit, reflectielijnen geven fietsers houvast en richting.
- Mevrouw Oudejans fietst op de Wolfhezerweg en voelt zich daar onveilig door tegenliggers die in het donker slecht te zien zijn; ook als autorijder heeft ze slecht zicht op tegenliggers;
- De heer van der Ros stelt voor auto's te verplichten overdag de verlichting te onsteken;
- De heer Smit (amateur sterrenkundige) pleit voor zo donker mogelijk. Een donkere plek om sterren te kijken is in gemeente Renkum (bijna) niet meer te vinden;
- De heer Bosmann (bewoner Schelmseweg) is landgoedbeheerder van een deel van het bos rond de Schelmseweg. Hij merkt op dat er in het bos veel strooilicht is van de openbare verlichting. Alleen veruit het meeste licht komt echter van Oosterbeek en Arnhem. Een zaklantaarn is dan overbodig. Het verkeer aan de Schelmseweg is qua fietsers minder dan aan de Wolfhezerweg. In het weekend fietsen 's nachts veel Renkumse jongeren van en naar Arnhem. Het is gelukkig lang geleden (25 jaar) dat er aan de Schelmseweg een aanranding heeft plaatsgevonden, mogelijk heeft dat het te maken heeft met het feit dat er nu meer verlichting is.
Het belangrijkste probleem van de Schelmseweg is de onoverzichtelijkheid, met name van de bochten. Er zijn al een aantal ongelukken gebeurd. Daar mag het niet donkerder. Mensen gaan niet minder hard rijden door het verplichten tot een lagere snelheid. De verlichting is nu ouderwets. De rijbaan geeft veel strooilicht dus de weg (en fietspad) is wel voldoende verlicht.
- De heer Smit zegt op te passen dat fietsers eraan wennen dat iedereen verlichting aan heeft want als dat een keer niet zo is dan gaat het mis. Ook worden dat de fietser dan niet meer verlicht.
- Mevrouw Dubbelman (bewoner uit Wageningen) komt vooral om te luisteren, ze is bezig met een nieuw blad over de Veluwe. Veluwe donker en stil sluit goed aan.

Anne-Marie (burgerpanel) concludeert dat fietsers een belangrijk item zijn met betrekking tot de verkeersveiligheid. Daarnaast is een goede oriëntatie van belang, zodat de weggebruiker weet hoe de weg loopt en daarom moet deze zichtbaar zijn, bijvoorbeeld middels reflectoren en/ of andere vorm van wegmarkering.

- De heer Smit vindt dat toeristen op de Wolfhezerweg al snel het gas (extra) indrukken. Daarnaast moet voorkomen worden dat men door meer verlichting niet juist harder gaat rijden.
- De heer Oudejans vult aan dat bij regenachtig weer, de weg nat en glimmend is, je moet dat vertrouwen op je reflectoren en fietsverlichting. Wanneer dan op hetzelfde moment van voor- én achter een auto nadert, bevindt de fietser zich in een kwetsbare positie. Beide automobilisten hebben dan slecht zicht en de fietser is kwetsbaar. De huidige wegmarkering (fietspad) is nu onvoldoende. Daarnaast verspringt de goot (berm), erg gevaarlijk omdat je het niet ziet aankomen.
- De heer Oudejans zegt dat hij zijn (fiets)pad duidelijk wil zien. Een streep geeft steun.
- De heer Bosmann zegt dat de Utrechtseweg te paard niet te doen is. Als automobilist is je zicht op fietsers beperkt. Op onverlichte wegen vallen fietsers meer op. De jeugd is wel een issue. Zij doen hun verlichting niet altijd aan.

Anne-Marie vertelt over een onderzoek in Katlijk in gemeente Heereveen waar al het licht is uitgedaan. Er werd meer aandacht geschonken door fietsers om goed verlicht te zijn want de fietswinkels waren extra druk met fietsverlichting.

- De heer Smit vraagt zich af hoe het zit met onze dieren zoals egels, vleermuizen. Is openbare verlichting gevaarlijk voor hen?
- De heer van der Ros geeft aan dat er overal hekken omheen staan, behalve bij het viaduct. De vraag is wel of dieren door al het licht worden beïnvloedt?
- ***Anne-Marie: hoe zit dat met sociale veiligheid?***
- De heer Horsman geeft aan dat verkeersveiligheid niet los gezien kan worden van de inrichting van de weg. Hoe de strepen staan, de keuze voor een vrijliggend fietspad, enzovoort;
- Mevrouw Van de Repe fietst niet op het fietspad, dat is veel te gevaarlijk ze geeft aan dan juist op de weg te fietsen;

Anne-Marie concludeert da als je als fietser goed zichtbaar bent, de sociale veiligheid beter is. Wat is de invloed van verlichting hierop? Is het zo dat als een jonge dame te zien is van een afstand, kan het dan onveilig voor haar zijn?

- De heer Bosmann zegt dat op de Schelmseweg de schoolgaande jeugd elkaar wel kan zien. Daar is voldoende verlichting. Ze zien elkaar 50 meter voor en achter. Dit geeft een afschrikkend gevoel voor mensen met iets slechts in de zin hebben, de kans gezien te worden is groot. Maar als er weinig tot geen mensen aanwezig zijn (*zicht* hebben op de situatie) heeft verlichting geen enkele zin want op dat moment is er *geen* sprake van sociale controle;
- Mevrouw Dubbelman heeft het idee om op uren te verlichten wanneer de jeugd fietst;
- Mevrouw Van de Repe stelt voor de lantaarns feller te laten branden als je langs gaat;
- Bij minder verkeersaanbod kan de lichtsterkte omlaag;
- Op schooltijden of spitstijden verlichten;
- De heer Oudejans stelt voor uit te zoeken om uit te zoeken wanneer licht nodig is (sociale veiligheid);

Anne-Marie: mag het licht vanaf 24.00 uur uit?

- De heer Oudejans: nee, ik weet het niet.

- De heer Smit: één keer per jaar is er een jeugd gemeenteraad van het Doorwerth college. Ieder jaar is er wel een voorstel geweest om meer lantaarnpalen te plaatsen op de weg van en naar de kroeg. Je kan ook kiezen voor meer verlichting bij strategische (doorgaande) routes.
- De heer Bosmann: verkeersveiligheid versus sociale veiligheid. Er moet iets gebeuren op dat gebied;

Résumé Anne-Marie (burgerpanel);

- **Verkeersveiligheid belangrijk;**
  - **Zoek in het brede pakket, zoek in de hele breedte;**
  - **Absoluut niet meer verlichting, maar insteek in minder verlichting;**
  - **Let op fietsers, hun verkeersoriëntatie;**
  - **Voor zowel fietsers en automobilisten is oriëntatie belangrijk met daarnaast aandacht voor verblinding tegenliggers;**
  - **Sociale veiligheid en verkeersveiligheid: Er zijn onoverzichtelijke situaties. Kijk hier goed naar zoals versmalling van de Utrechtseweg. Sociale veiligheid, drukke punten verlicht laten, maar wel verlichting concentreren op de meest gangbare routes.**
- De heer Bosmann: denk ook aan strooilicht. Ik ben geen voorstander voor minder verlichting, maar wel voor goed afgeschermd verlichting.
  - De heer Horsman: is er reden om deze wegen (beter belijnen) maar minder te verlichten? Minder palen? Waarom minder?
  - Riemke Bitter geeft aan dat er wordt gezocht naar verschillende mogelijkheden. Het burgerpanel adviseert de gemeente en die vertaalt dat vervolgens naar de hoeveelheid palen, lichtsterkte, etc. . Wij zoeken voornamelijk antwoord op de vragen wat, waar, waarom en wanneer verlichten.
  - Het (dus) belangrijk is dat er betere afscheiding en effectievere verlichting moet komen. Het gaat in de toekomst voornamelijk om *andere* verlichting.
  - De rechte stukken minder verlichten, de bochten meer verlichten;

Afsluiting avond

Ferdinand Pronk wenst iedereen een goede avond. Alle invalshoeken zijn naar zijn idee goed belicht zoals de natuur, sterren, op gebied van verkeersveiligheid en sociale veiligheid.

Na de 23^e september wordt er vanuit het projectteam contact opgenomen met dorpsplatform(s) om de link naar de enquête te verwezenlijken op hun websites.

Aanwezig

Dagvoorzitter Ferdinand Pronk

Projectteam

Het burgerpanel Licht en Donker

Omwonenden en organisaties (13)

Afwezig

n.v.t.

Vergadering

Bijeenkomst Burgerpanel

Hoe donker mag het zijn?

Datum

23 september 2009

Locatie

Rijnkom in Renkum

Verslag Rondetafelbijeenkomst 23 september

Opening door dagvoorzitter Ferdinand Pronk

Ferdinand Pronk heet iedereen van harte welkom. Vanavond staat de vervanging van de openbare verlichting binnen diverse straten in het Renkums Beekdal ter discussie, met als belangrijkste vraag 'hoe donker mag het zijn?'.

Welkomstwoord wethouder D. van Uitert, gemeente Renkum

Wethouder Van Uitert is blij dat een ieder is gekomen. Deze bestuursperiode is besloten inwoners van gemeente Renkum in vroegtijdig stadium te betrekken bij bestuurlijke besluitvorming. Dit is tevens gebeurd bij het vormgeven van *de structuurvisie* en *het verkeer en vervoersplan*.

Presentatie Riemke Bitter (burgerpanel),

Riemke Bitter geeft een beschrijving van het project, blikt terug en kijkt vooruit. Stapsgewijs vertelt ze over het ontstaan van het burgerpanel en het kennismaken met de mede burgerpanelleden en het project zelf. Vervolgens staat ze stil bij de informatieve bijeenkomsten waarop het burgerpanel in sneltreinvaart is bijgepraat over belangrijke onderwerpen ten aanzien van de openbare verlichting. Zo zijn de onderwerpen als bestuurlijke besluitvorming en -beleidsvorming, (technische) mogelijkheden wat betreft openbare verlichting en de sociale en verkeersveiligheid de revue gepasseerd.

Presentatie Coen van Dijk (burgerpanel),

In de presentatie van Coen staan de betreffende gebieden centraal. Middels beeldmateriaal gaat hij met de aanwezigen een virtueel rondje door de straten. Aansluitend zoomt hij in op de vragen met betrekking tot de openbare verlichting; *'Waarom-, wat-, waar- en wanneer verlichten?'*

Reacties vanuit de zaal

- wens voor *ander* licht in plaats van meer/minder licht;
- wens voor afstemming gemeente Renkum met gemeente Arnhem voor wat betreft de Schelmseweg;

- wens voor afstemming gemeente Renkum met de provincie Gelderland voor wat betreft de Bennekomseweg;
- Opmerking dat de gemeente Renkum erg druk is met het teruggeven aan de natuur en vraag hoe het gaat worden aan de Bennekomseweg en hoe het bestemmingsplan wordt.

Pauze

Rondetafelgesprek

Ferdinand Pronk geeft het woord aan Coen van Dijk en Riemke Bitter die beide een rondetafelgesprek voorzitten.

Groep 1

Johan Molenhof, Kees Oldenmeyer, Marjo van Elden, Ivo Smit, Henk Janssen, Henk Boon en De heer Willems van Provincie Gelderland. Het Burgerpanel wordt vertegenwoordigd door Connie Dorrestein en Coen van Dijk (voorzitter). De notulen zijn gemaakt door Saskia Houweling.

De bewoners stellen zich voor en geven hun mening over de openbare verlichting.

- Sociale veiligheid heeft voor een deel met jezelf te maken en anderzijds met de inrichting.
- In een natuurgebied is verlichting niet nodig. Waar weinig tot geen mensen zijn hoeft niet altijd verlichting te zijn.
- Gevaarlijk om geen verlichting om je heen te hebben als je je 's avonds op straat, vooral voor een vrouw. De Telefoonweg is 's avonds erg donker. Meer verlichting is gewenst, mogelijk aangevuld met een bewegingsmelder. Geen verlichting in een woonwijk toch minder prettig dan in de natuur.
- Idee ledverlichting of zachter licht. Er bestaan tunnels die zorgen voor geleidelijk verschijnen van licht zodat je minder last hebt van de harde overgang. Weinig verlichting is een kwestie van gewenning.
- Een stuk van de Bennekomseweg mag minder verlicht worden;
- Auto's rijden vooral 's nachts te hard, reden om meer te verlichten(?).
- Vaak kapotte verlichting. Een bewoner geeft aan dat goed onderhoud erg belangrijk is, los van de verlichting. Nu zijn veel lantarenpalen ingegroeid door de bomen.
- Op bepaalde tijden juist meer of minder verlichten, of om het licht uit te doen na 24.00 uur. Deze opmerking wordt door meer aanwezigen gedragen. In een overzichtelijke straat kan het licht ook een half uur later aan, soms gaan de lampen aan terwijl het zicht nog goed is. Differentiatie in het systeem is gewenst.
- Markeringslicht bij kruispunten.
- Trottoir verlichten en lage verlichting bij fietspaden.
- Telefoonweg lagere verlichting, Bennekomseweg hogere verlichting.
- Een bewoner vraagt of het vervangen van de verlichting meegenomen kan worden wanneer de Bennekomseweg op de schop gaat bij de provincie? Op die manier kan alles tegelijk.
- Samenwerking met aangrenzende gemeenten? Panellleden geven aan dit mee te nemen is het advies.

- Vooral verlichting bij kruispunten (Bennekomseweg en het fietspad, het punt waar het heuvel af gaat);
- Wel verlichten als het moet; specifiek voor woon-werkverkeer;
- Belangrijk om het fietspad (méér) te verlichten. Goede fietsverlichting is kostbaar maar aan die groep moet wel aandacht worden besteedt die naar hun werk op de fiets gaan. Recreatieven hoeven geen verlichting.
- Lampen met een sensor als iemand aankomt of een minder felle lamp.

Hoe wordt er gedacht over de sociale- en verkeersveiligheid?

- Er wordt gevraagd naar het onderzoek in Heerenveen; of het doven van de verlichting heeft geleid tot minder mensen op straat (in de avond). Burgerpanel beantwoordt de vraag; ouderen hebben moeite hebben met minder verlichting. Men was zich bewust van het feit dat men in het donker zichtbaar moest zijn, middels fietsverlichting en/ of reflecterende hesjes. De overgang van licht naar donker werd daarnaast wel als abrupt ervaren. Veel jongeren hebben niet eens doorgehad dat de verlichting uit was;
- Een bewoner heeft de Nacht van de Nacht bezocht. Er werd een proefopstelling gedaan waaruit naar voren kwam dat 90% van de verlichting op plekken terecht komt waar verlichtwaar niet nodig is. Sterren zijn bijvoorbeeld niet te zien omdat veel (openbare) verlichting naar boven toe uitstraalt. Aandacht voor type armaturen is gewenst;
- Een bewoner geeft aan dat je in je eigen woonwijk zelf en met elkaar voor sociale veiligheid kan zorgen. Je moet hier energie in steken;
- Er zijn veel inbraken geweest (tankstation). Met camera's erbij durven mensen zich veiliger en prettiger te bewegen;
- Op sommige plekken bij het Everwijnsgoed is het erg donker;
- Men is te spreken over kattenogen waarbij het licht als het ware met je mee gaat. Bij sneeuw zijn deze echter niet te zien;
- Een bewoner zegt dat het oog ook wat wil en dat er niet overal dezelfde verlichting hoeft te zijn. Een andere bewoner zegt dat er bij Wageningen anders moet worden verlicht dan in andere gebieden.'
- Een bewoner denkt aan oversteekplekken die niet vol in het licht staan maar met één paal, als alert op de kruising.

Coen van Dijk vat samen:

- *op een aantal plaatsen mag het best donkerder zijn.*
- *verkeersveiligheid is belangrijk, in het bijzonder kruispunten en gevaarlijke bochten, verlichten waar het echt moet;*
- *minder verlichting kan;*
- *dimmen of minder verlichten vanaf 00.00 uur 's avonds*
- *zachte overgang gewenst van licht - donker - licht;*
- *Bennekomseweg anders verlichten*
- *buiten bebouwde kom mag het licht uit*
- *lage verlichting en/of aandacht voor fietspaden*

Résumé per straat:

- *Nieuwe Keijenbergseweg:* twee bewoners zeggen dat verlichting minder mag en in principe ook uit mag.
- *Beukenlaan:* Naast veel doorgaand verkeer (sluiproute) ook bestemmingsverkeer (aanwonenden). Er is voorgeteld om anders te verlichten door bijvoorbeeld de verlichting beter af te schermen en in de nachtelijke uren te dimmen of de verlichting (op overzichtelijke plekken) te doven;
- *Hartenseweg:* zo min mogelijk verlichten. Er staat nu al erg weinig. Wel twee horeca ondernemingen, deze hebben de voorkeur voor verlichting (tot bepaalde tijd). Ook is er veel woon-werkverkeer.
- *Telefoonweg:* o.a. aandacht voor fietsers (lagere verlichting), in het bijzonder in de (voor)avond (fietsen van en naar sportverenigingen).

Groep 2

Deelnemers gesprek: Piet Bolman, Willeke Huyer, Rob Alberti, Willy Roelofs, Rob Thomassen, Joost Reijnen (G.M.F., als toehoorder), Rene van der Lelij (gemeente Renkum, afdeling verkeer). Vertegenwoordiging burgerpanel door Riemke Bitter (voorzitter), Pleun Driessen en Henk van Randwijk. Notulen door panelleden en Ferdinand Pronk.

- Een bewoner rijdt elke ochtend rond half zes over de Bennekomseweg. Het valt hem op dat de weg door de felle verlichting uitnodigt om hard te rijden. Je kunt ver kijken. Bij minder licht zou je het rustiger aan doen.
- Als je vanuit de Nieuwe Keijenbergseweg de Bennekomsweg op rijdt, is het door de vele verlichting veel lastiger om te zien of er een auto of fiets aan komt, dan wanneer het er donker zou zijn.
- Er rijden eveneens veel schoolgaande kinderen op deze weg. Het is belangrijk dat er tijdens die spits goede verlichting is. Buiten die tijd kan de verlichting minder fel branden of zelfs uit zijn. Je zou dan wel met verlichting duidelijk moeten maken waar kruisingen zijn. Wellicht middels ledverlichting rondom kruispunten.
- Tussen 23.00 en 5.30 uur fietst vrijwel niemand over de buitenwegen terwijl de verlichting dan wel aan is. De vraag is of dit reëel is, voor die enkele fietser.
- Je mag van fietsers verwachten dat ze zorgen voor goede verlichting en reflectoren.
- Vanuit sociale veiligheid lijkt het logisch om verlichting langs fietspaden, in achtertuinen of rond woningen te hebben. Maar het is maar de vraag wie je ziet of hoort als je midden in de nacht om hulp roept. Verlichting is dan vooral schijnveilig.
- Een bewoner fietste jaren geleden vaak over de dijk. Het was er niet verlicht. In de bochten stonden veel reflectorpalen. Daardoor wist je toch hoe de weg liep.
- Bewoners zijn enthousiast over de reflectielijnen langs de N224. Ze helpen fietsers enorm om hun weg te vinden als ze verblind worden door autolichten.
- Een bewoner heeft veel last van de lantaarnpaal die tegenover zijn huis staat. Heeft extra dikke gordijnen gekocht. Iemand anders vindt de straatverlichting juist prettig. Hoeft 's nachts nooit het licht aan te doen als hij naar het toilet gaat. Een ander zegt zelf verlichting rond zijn huis te gaan aanleggen als de lantaarnpalen weg gaan. Zal dan waarschijnlijk wel een sensor gebruiken, zodat het licht alleen brandt als hij buiten is.

- Als er verlicht moet worden, doe het dan goed. Verlicht niet de bomen of de lucht, maar wat werkelijk zichtbaar moet zijn.
- Bij de Beukenlaan wordt een industrieterrein omgevormd tot natuurgebied. Heel goed als daar de verlichting verdwijnt.
- Als je ogen aan het donker gewend zijn, kun je met veel minder verlichting toe. Je hebt voldoende aan oriëntatieverlichting op belangrijke plekken. Verder kan het donker zijn.
- In dorpskernen zie je nog wel eens bijzondere straatverlichting. Niet zelden geeft die slecht licht of straalt rondom. Pleidooi om vooral naar de functie te kijken en niet naar de vorm.

Verlag van Henk van Randwijk (Eveneens groep 2)

Bij de inleidende ronde bleek dat een ieder voor minder verlichting was, bijvoorbeeld met een flexibele oplossing.

Verkeersveiligheid

- Het snelverkeer heeft geen behoefte aan verlichte wegen omdat de voertuigen zelf voldoende licht voeren, wel is het van belang dat het tracé van de weg goed zichtbaar is d.m.v. reflectielijnen/paaltjes of led lampjes zodat men zich goed kan oriënteren. Conclusie was dat veiligheid sterk afhangt van de maatregelen die de weggebruiker zelf neemt;
- Op drukke tijden is er wel behoefte aan goede verlichting, zeker waar rijwielpaden andere wegen kruisen;
- Aankomend snelverkeer kan verblinding veroorzaken bij fietsers;
- Langzaam verkeer en voetgangers hebben belang bij goed verlichte paden en wel op die momenten dat het licht nodig is, buiten die momenten kan met weinig licht volstaan worden.'

Sociale veiligheid

- Deze veiligheid is alleen van toepassing op langzaam verkeer. Er bestaan tegenstrijdige meningen;
  1. Geen licht, geen persoonsherkenning;
  2. Wel licht, herkenning van de weg en weggebruiker;
- Van belang is van ouderen te vernemen hoe zij de relatie tussen licht en sociale veiligheid beleven;
- Besef is aanwezig dat op stille verlaten paden licht niet zal helpen als er niemand beschikbaar is om hulp te verlenen;

Opmerkingen vervolgesprek;

- geen lampen in de bomen en voorkom onnodige verlichting en strooilicht, dit pleit in feite voor korte lantarenpalen en zie boven ten behoeve van langzaam verkeer;
- afscherming van de verlichting in de richting van woonhuizen (indien gewenst);
- hoe meer huizen, hoe minder openbare verlichting, en andersom;

- het merendeel van de gasten was er voor om de lichten tussen 23.00 en 06.00 uur uit te doen. En wel zeker op de Beukenlaan! Als ook op de Nieuwe Keijenbergseweg;
- het zal een zaak van gewenning zijn;
- een proefstukje is gewenst;
- een mogelijkheid is het goed verlichten van een of meerdere rijwielroutes, waardoor gebruikers (schoolgaande kinderen - overleg met scholen) op natuurlijke wijze deze routes gaan gebruiken;
- de Bennekomseweg is nu zo intensief verlicht dat voor het kruisende verkeer snelverkeer op die weg niet opvalt;
- Bennekomseweg op kruising met Keijenbergseweg verlichten, overig licht uit;
- Beukenlaan, verlicht de voetpaden beter en de rijweg minder;
- als straten goed verlicht zijn werkt dit hard rijden in de hand, dus minder licht kan de verkeersveiligheid ten goede komen;
- men staat positief tegenover intelligente verlichting (dimmen);
- meerdere aanwezigen kennen wel mensen die moeite zouden hebben met weinig licht, waarschijnlijk zijn dit ouderen en andere personen die zich kwetsbaar voelen;
- de vraag werd gesteld wat de bevoegdheid van de gemeente is ten opzichte van een provinciale weg.

Sfeer

Ongedwongen en positief

Samenvatting en uitwisseling ideeën van de groepen

- Ferdinand ondervraagt twee mensen uit de verschillende groepen om verslag te doen van de groepen en wat zij belangrijk vinden.
- Iemand voegt toe dat hij denkt dat als er veel licht is, mensen harder gaan rijden. Als het donker is moet je afremmen voor oriëntatie.
- Iedereen wordt gevraagd om de enquête in te vullen en andere mensen erop te attenderen. De enquête is op internet geplaatst, maar kan ook worden afgehaald bij de informatiebalie in het gemeentehuis.

Afsluiting avond

Ferdinand Pronk wenst iedereen een goede avond.

Bijlage 6: Aangeschreven belangenorganisaties

Belangenorganisaties die zijn aangeschreven in het kader van het Burgerparticipatie traject

Organisatie
Griffie
College van B&W
Afdeling Verkeer
Afdeling Sport/ recreatie
Duurzaamheid
Dorpsmanagement
Dorpsplatform(s) - Oosterbeek, Renkum Wolfheze, Heelsum en Doorwerth
Natuur info centrum Renkums Beekdal
SV Wodanseck
Voetbalvereniging Wodanseck
Hockeyvereniging MHCO
Voetbalvereniging Ostrabeke
Voetbalvereniging OVC, Clubgebouw Sportpark De Bilderberg
Korfbalvereniging/ recreatengroep Onder Ons
Tennisvereniging OTV
Fit & Wellness Center Oosterbeek BV
Gereformeerde jeugdcentrale Renkum/Heelsum
Hervormde jeugdraad afdeling Heelsum
Stichting parochiële jeugdraad Doorwerth
Jongerenwerk in algemeen
Jongerencentrum Lijn 50
Scholen
Dorpsplatform(s) - Oosterbeek, Renkum Wolfheze, Heelsum en Doorwerth
Natuur info centrum Renkums Beekdal
Vivare
5 Dorpen in 't Groen
Scouting Don Bosco Lucia Groep

Scouting Emma Groep
Pizza overleg - (jongeren)
VAC Wonen
Wijkagent(en)
Bilderberg Hotel Wolfheze
Hotel de Bilderberg Oosterbeek
Gelderse milieufederatie
Provincie Gelderland
Scouting OPV
Gelders Landschap
Vereniging Natuurmonumenten afd. Zuidwest Veluwe

Colofon

Dit is een uitgave van het burgerpanel ' Hoe donker mag het zijn?'

Datum: 14 december 2009

Dit advies is tot stand gekomen met hulp van: De Kok & Partners

Aantal exemplaren: 20

Extra (digitale) exemplaren van dit advies zijn te verkrijgen bij:
Herman Buurman, de Kok & partners (herman@dekok-partners.nl).